

Τριανταφυλλίτσα Μανιάτη-Κοκκίνη

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΑΓ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΒΑΡΣΩΝ ΜΑΝΤΙΝΕΙΑΣ*

Τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1980, ὅταν ἐπισκέφθηκα τὴ μονὴ ἀγ. Νικολάου Βαρσῶν σ' ὄρεινὸ καὶ κάπως ἀπόμερο σημεῖο τῆς Ἀρκαδικῆς ἐπαρχίας Μαντινείας, ὁ τότε ἡγούμενός της π. Παῖσιος Καλόφωνος εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ ἐπιδείξει καὶ τὸ «πολυτιμότερο κτῆμα» της.¹ Ἔτσι χαρακτήρισε ἓνα περγαμηνὸ **Εὐαγγελιστᾶριο τοῦ ια' αἰ.** ποῦ φυλάσσεται ἐκεῖ, χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι καὶ εὐρύτερα γνωστὸ,² ὅπως βεβαιώθηκα μετὰ ἀπὸ σχετικὴ ἔρευνα. Ὅσοι τουλάχιστον ἀσχολήθηκαν μέχρι στιγμῆς μετ' τὸ μοναστήρι, εἴτε ἀπὸ πλευρᾶς ἱστορίας, ἀρχαιολογίας ἢ ἐπιγραφικῆς εἴτε γιὰ νὰ περιγράψουν ἀπλὰ τὴ σημερινή του κατάσταση κάνοντας καὶ σύντομη ἀναφορὰ στὸ παρελθόν του,³ πληροφοροῦν συνήθως τὸν ἐνδιαφερόμενο φιλόλογο ὅτι διαθέτει βιβλιοθήκη καὶ ἀρχεῖο μετ' διάφορα λυτὰ ἔγγραφα ἑλληνικὰ καὶ τουρκικὰ, δύο πατριαρχικὰ σιγίλλια στὸ πρωτότυπο (τῶν ἐτῶν 1594 καὶ 1798), καθὼς καὶ τὸν Κώδικα τῆς μονῆς (ιη' αἰ.). Μνεῖα ὅμως ἄλλου χειρογράφου στὴ μονὴ δὲν κάνουν οἱ μελετητές, μετ' ἐξαίρεση τὸ συγγραφέα τῆς ἱστορίας δύο ἄλλων μονῶν ποῦ δίνει παρεμπιπτόντως μιά ἐλλειπὴ πληροφορία.⁴ Ἀντίθετα τὸ χειρόγραφο ποῦ

* Εὐχαριστῶ θερμὰ καὶ ἀπὸ τῆ θέσης αὐτῇ τοὺς συναδέλφους Γ.Α. Χριστοδούλου καὶ Φ.Α. Δημητρακόπουλο ποῦ διάβασαν πρόθυμα τὸ χειρόγραφο τῆς μελέτης καὶ ἔκαναν χρήσιμες ὑποδείξεις.

1. Ὁ καλὸς αὐτὸς ἡγούμενος πέθανε λίγο πρὶν τυπωθεῖ ἡ μελέτη μου· λυπᾶμαι ποῦ δὲν πρόλαβε νὰ διαπιστώσει τὰ αποτελέσματα τῆς ἐμπιστοσύνης ποῦ ἔδειξε ἀπέναντί μου, ὑπερνικώντας τοὺς εὐλόγους δισταγμοὺς τοῦ ἀπὸ τὴν κακὴ ἐμπειρία τῆς συμπεριφορᾶς ὁρισμένων ἀτόμων καὶ τὸ φόβο ἑλοπῆς. Τὸ χειρόγραφο εἶδα καὶ δευτέρη φορὰ τὸν Ἰαν. 1982, γὰ πολὺ λίγο ὅμως, ὅπως καὶ τὴν πρώτη.

2. Γιὰ τὸν ἀπλοῦστατο λόγο, φαντάζομαι, ὅτι οἱ μοναχοὶ ἀποφεύγουν νὰ τὸ ἐπιδεικνύουν στοὺς ἐπισκέπτες τῆς μονῆς.

3. Ἀναφέρω τὶς κυριότερες μελέτες (καὶ ἄρθρα), ὅπου ἀφιερώνεται ἰδιαίτερο κεφάλαιο ἢ γίνεται ἔστω ἐκτεταμένη ἀναφορὰ στὴ μονὴ Βαρσῶν, εἴτε εἶναι αὐστηρὰ ἐπιστημονικὲς εἴτε κάπως «ἐκλαϊκευτικὲς», ὅποτε καὶ δὲν διακρίνονται γιὰ τὴν ἀψογὴ ἐπιστημονικὰ διαπραγμάτευση τοῦ θέματος: Ν.Α. Βέη, «Βυζαντινὰ ἐπιγραφαὶ Γορτυνιάς», *Βυζαντινὰ Χρονικά / Vizantijskij Vremennik* 11 (1904) 63-7. Ν.Κ. Μουτοπούλου, «Αἱ παρὰ τὴν Τρίπολιν μοναὶ Γοργοεπηκόου, Βαρσῶν καὶ Ἐπάνω Χρέπας ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς ἰδίως ἀπόψεως», *ΕΕΒΣ* 29 (1959) 416-35. Τ. Ἀθ. Γριτοπούλου, «Τὰ μοναστήρια τῆς Ἀρκαδίας», *Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιά* 9 (1965) 177-8. Τοῦ ἴδιου, *Ἱστορία τῆς Τριπολιτσᾶς*, τόμ. Β', Ἀθῆναι 1976, σελ. 622-6. Πρβλ. καὶ: Ντ. Ἀντωνάκτου - Τ. Μαύρου, *Ἑλληνικὰ Μοναστήρια. Πελοπόννησος*, τόμ. Β', *Μονὲς Ἀρκαδίας*, Ἀθῆνα 1979, σελ. 31-6. Κ. Χαραλαμπίδη, «Βαρσῶν Μονή», *ΘΗΕ* τόμ. Γ' (1963) 655. Σπ. Κοκκίνη, *Τὰ Μοναστήρια τῆς Ἑλλάδος*, [Ἀθῆναι 1976], σελ. 89-90. Στὰ παραπάνω θὰ βρεῖ ὁ ἐνδιαφερόμενος παραπομπὲς καὶ σὲ ἄλλες μελέτες, ὅπου παρατίθενται στοιχεῖα γιὰ τὸ μοναστήρι· μερικὲς ἀπ' αὐτὲς θὰ ἀναφερθοῦν καὶ ἐδῶ. Σχετικὰ μετ' τὴν μονὴ Βαρσῶν βλ. καὶ τὰ ἔγγραφα ποῦ φυλάσσονται στὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους (Γ.Α.Κ., Μοναστηριακά, φάκ. 315, 316 καὶ 325): πρβλ. καὶ πῶς κάτω, σὴμ. 28.

4. Ἀθ. Φ. Παπαγιάννη, *Μαντινειακὰ μοναστήρια. Ἡ συμβολὴ τους στὸν ἀπελευθερωτικόν*

αναφέρεται σ' όλες σχεδόν τις μελέτες για τη μονή Βαρσών είναι ο **Ἀθηναϊκὸς κώδ. 180 τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος**, περγαμηνὸ Εὐαγγελιστᾶριο τοῦ ια' αἰ. ἐπίσης (1089), ποὺ πιθανότατα προέρχεται ἀπὸ τὸ Ἀρκαδικὸ αὐτὸ μοναστήρι.

Ἡ ἱστορία τῆς μονῆς ἀγ. Νικολάου Βαρσών συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν τύχη τῶν κτισμάτων της καὶ ἰδιαίτερα μὲ τὸ καθολικὸ. Οἱ ἀρχαιολόγοι μελετώντας τὸ μεταβυζαντινὸ καθολικὸ (ις'-ιζ' αἰ.),⁵ ποὺ διατηρεῖται ὡς σήμερα μὲ τις σχετικὲς βέβαια φθορές, προσθήκες καὶ ἐπεμβάσεις εἰδημόνων καὶ ἀδαῶν,⁶ διέκριναν ἐντειχισμένα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, τὰ ὁποῖα μαρτυροῦν ὅτι ὑπῆρξε στήν ἴδια θέση ἓνα παλαιότερο καθολικὸ κτισμένο κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ. Παρόμοια ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ὑπάρχουν ἐγκατεσπαρμένα στὸ προαύλιο τῆς μονῆς ἢ ἐντειχισμένα ἐπίσης στὰ ἄλλα κτίσματα (κελλιά, περιτειχισμὰ),⁷ ποὺ εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἀνεγείρονται στὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ἀνακαινίσθηκαν πολλὰς φορὲς ὡς σήμερα γιὰ διάφορους λόγους (πυρκαϊές, κατερειπώσεις κ.ἄ.).⁸ Δύο μάλιστα ἀπὸ τὰ μέλη αὐτὰ (θωράκια) χρονολογοῦνται μὲ βεβαιότητα στὸν ια' αἰ.⁹ Τὰ ἀρχαιολογικὰ λοιπὸν δεδομένα συνδυαζόμενα μὲ ὁρισμένες γραπτὲς μαρτυρίες, ποὺ θὰ ἀναφερθοῦν παρακάτω, μᾶς ὁδηγοῦν νὰ θεωρήσουμε ὅτι προϋπῆρξε στὴ θέση αὐτὴ καθολικὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ια' αἰ.¹⁰ καὶ κατὰ συνέπεια νὰ διακρίνουμε δύο περιόδους στὴν ἱστορία τῆς μονῆς: τὴν πρώτη ποὺ ἀρχίζει στὰ βυζαντινὰ χρόνια (ια' αἰ.) καὶ φθάνει ὡς τὸ ιε' αἰ. (ἡ ἀρχὴς ις') καὶ τὴ δεύτερη ἀπὸ τὸ ις' αἰ. ὡς σήμερα.

Τὰ ὅρια μεταξὺ τῶν δύο περιόδων, τὰ ὁποῖα ἔχουν ὁπωσδήποτε σχέση καὶ μὲ τὴν καταστροφὴ τοῦ πρώτου καθολικοῦ καὶ ἴσως ὁλόκληρου τοῦ μοναστηριοῦ, εἶναι δύσκολο νὰ καθορισθοῦν ἀκριβῶς (ιε' ἢ ις' αἰ.). Σ' αὐτὸ συντελεῖ καὶ ἡ ἔλλειψη πολλῶν μαρτυριῶν γιὰ τὴ μονὴ μέχρι τὸ ιζ' αἰ., ἐνῶ ἀπὸ τὸ ιη' αἰ. κέξ. ἔχουμε ἐπαρκεῖς πληροφορίες.¹¹ Ἡ πρώτη ἀσφαλὴς μαρτυρία γιὰ τὸ μοναστήρι ἀνήκει στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ ιε' αἰ. πιθανότατα: σὲ διασωζόμενο τμῆμα ἐπιγραφῆς χαραγμένης σὲ μαρμάρينو

ἀγώνα τοῦ 1821 καὶ ὁ Ἰωσήφ Ἀνδρούσας, *Τὸ μοναστήρι Γοργοπηκίου Τσηπιανῶν (Νεστάγης) - Τὸ μοναστήρι Καλτεζῶν. Ἱστορία - Τέχνη - Ἑγγραφα*, τόμ. Γ' 1 τῆς Ἱστορίας καὶ Λαογραφίας τῆς Νεστάγης Ἀρκαδίας, Ἀθήνα 1977, σελ. 67, σημ. 1: «παλαιὸ εὐαγγέλιο σὲ περγαμηνὴ μὲ 326 φύλλα». (Πρβλ. τὴ βιβλιοκρισίαν τοῦ Τ. Ἀθ. Γριτσοπούλου, *Πελοποννησιακά* 14 (1980-81) 362-7).

5. Βλ. σχετικὰ πρὸ κάτω.

6. Βλ. Μουτσοπούλου, *ὁ.π.*, σελ. 417 καὶ 425.

7. Βλ. *ὁ.π.*, σελ. 417, 426-32 καὶ 435. Ἐδῶ (σελ. 430-2) ἀναφέρεται ὅτι ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀπὸ τὸν ἴδιο ναὸ βρέθηκαν ἐντειχισμένα καὶ στὸ καθολικὸ τῆς Κοιμήσεως Νεοχωρίου, τὸ ὁποῖο εἶναι νεώτερο ἀπὸ τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Βαρσών (σελ. 434, σημ. 1).

8. Βλ. *ὁ.π.*, σελ. 417-8, κυρίως, καὶ ἐδῶ πρὸ κάτω.

9. Βλ. *ὁ.π.*, σελ. 431.

10. Βλ. *ὁ.π.*, σελ. 432.

11. Βλ. σχετικὰ πρὸ κάτω.

κιονίσκο (άρχαιοι. συλλογή Δημητσάνας) αναφέρεται μετόχι τῆς μονῆς *Βρασῶν* (= Βαρσῶν)¹² στὸ θέμα Ἀρακλόβου.¹³ Ἡ δευτέρα μαρτυρία εἶναι ἀπὸ τὸ Μάιο τοῦ 1594, ὁπότε γράφεται σιγίλλιο τοῦ πατριάρχῃ Ἱερεμίου Β΄, ποὺ φυλάσσεται στὸ μοναστήρι ὡς σήμερα στὸ περγαμηνό του πρωτότυπο.¹⁴ Τὸ πατριαρχικὸ αὐτὸ γράμμα χαρακτηρίζει τὴ μονή ὡς σταυροπηγιακὴ καὶ ἀντικαθιστᾷ, κατὰ τὴ δήλωση τοῦ ὑπογράφοντος πατριάρχῃ, ἄλλο παλαιότερο· ἔχει ὅμως τὸ ἴδιο ἀκριβῶς περιεχόμενο μὲ σύγχρονο σιγίλλιο γιὰ τὴ γειτονικὴ μονὴ Γοργοεπηκόου Τσηπιανῶν. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ πληροφορίες ποὺ δίνει, ὅτι ἡ μονή, μετὰ ἀπὸ περίοδο ἐρημώσεως, εἶχε ἀνακαινισθεῖ καὶ ἀποκτήσει ἡγούμενο καὶ μοναχοὺς «πρὸ καιροῦ», ἔχουν προκαλέσει δικαιολογημένα ἀμφιβολίες ὡς πρὸς τὴν ἱστορικὴ τους σημασία.¹⁵ Σὲ ἀνακαίνιση ἀναφέρεται καὶ μιὰ ἐπιγραφή ποὺ μνημονεύει τὸ κτίσιμο κελλιῶν στὰ 1596/7 (,ΖΡΕ΄): ἡ ἐπιγραφή, γραμμένη πάνω σὲ ἀρχιτεκτονικὸ μέλος τοῦ ἀρχικοῦ καθολικοῦ¹⁶ καὶ ἐντεχισμένη στὸ νεώτερο καθολικόν, ἀποτελεῖ τὴν τρίτη μαρτυρία γιὰ τὶς ἀρχές τῆς δευτέρης περιόδου τῆς ἱστορίας τῆς μονῆς Βαρσῶν.

Συνδυάζοντας τὶς παραπάνω τρεῖς μαρτυρίες (ἀν βέβαια καὶ τῆς δευτέρης οἱ πληροφορίες εἶναι ὀρθές τελικὰ) μὲ τὰ ἀρχαιολογικὰ ἀντίστοιχα δεδομένα (καταστροφή τοῦ πρώτου καθολικοῦ κατὰ τὸ ις' αἰ.¹⁷ καὶ κατασκευή τοῦ δευτέρου κατὰ τμήματα τὸ ις' καὶ κυρίως στὶς ἀρχές τοῦ ιζ' αἰ.¹⁸) καταλήγουμε στὰ ἑξῆς μᾶλλον ἀσφαλῆ συμπεράσματα: α) ἡ

12. Βλ. Βέη, *δ.π.*, σελ. 63 καὶ 66· πρβλ. Μουτσοπούλου, *δ.π.*, σελ. 433, ὅπου ἡ ἐπιγραφή ἀναφέρεται ὡς «προγενεστέρα τοῦ ΙΕ' αἰῶνος», ἀπὸ παρανόηση ἀσφαλῶς τῶν λεγομένων τοῦ Βέη (σελ. 63): «ἡ δὲ ἐπιγραφή φαίνεται μοι πάντως ἀρχαιότερα τοῦ ΙΕ' μεσοῦντος αἰῶνος».

13. Βλ. Βέη, *δ.π.*, σελ. 64-5, καὶ D.A. Zakythinos, *Le Despotat grec de Morée*, tom. II· *Vie et institutions*, Athènes 1953 (= -, Edition revue et augmentée par Chryssa Maltézu, London (Variorum) 1975), σελ. 303, σημ. 3.

14. Πρέπει νὰ εἶναι ἀπὸ τὰ λίγα παρόμοια σιγίλλια ποὺ ἔχουν παραμείνει στὶς ἀντίστοιχες μονές· πρβλ. σχετικὰ Δ.Α. Ζακυθνοῦ, «Ἀνέκδοτα πατριαρχικὰ ἐγγράφα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας (1593-1798). Ἐκδιδόμενα ἐκ Παρισιακῶν κωδίκων». Μέρους πρώτων, *Ἑλληνικά* 2 (1929) 127-8.

15. Βλ. Γριτσοπούλου, «Τὰ μοναστήρια...», σελ. 177-8, ὅπου καὶ δημοσιεύεται τὸ σχετικὸ τμήμα τοῦ σιγίλλου. Τὸ πλήρες κείμενο δὲν ἔχει δημοσιευθεῖ, ἀλλὰ τὸ περιεχόμενό του μᾶς εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο σιγίλλιο τῆς μονῆς Τσηπιανῶν, ποὺ ἔχει ἀπὸ ἐτῶν ἐκδοθεῖ (Βλ. Ζακυθνοῦ, *δ.π.*, σελ. 133-4). Ὑπάρχουν ἐλάχιστες διαφορές σὲ λεπτομέρειες (ἀριθμὸς μοναχῶν, ὄνομα ἡγουμένου καὶ μονῆς). Γιὰ τὸ ὅλο θέμα βλ. ἀναλυτικὰ στοῦ Γριτσοπούλου, *Ἱστορία τῆς Τριπολιτσᾶς*, τόμ. Α', Ἀθήναι 1972, σελ. 144-6, ὅπου ἐπίσης πιθανολογεῖται ὅτι ἡ μονὴ καταστράφηκε μετὰ 1453 καὶ 1466.

16. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς δέχεται ὁ Μουτσόπουλος (*δ.π.*, σελ. 434) ὅτι κατὰ τὸ ις' αἰ. καταστράφηκε τὸ ἀρχικὸ καθολικόν. Φυσικὰ θεωρεῖ ὅτι ἡ ἐπιγραφή ἀφορᾷ μόνο στὰ κελλιά καὶ ὅτι δὲν εἶχε τότε κτισθεῖ τουλάχιστον τὸ τμήμα τοῦ Ι. βήματος τοῦ καθολικοῦ, ὅπου εἶναι ἐντεχισμένη ἡ ἐπιγραφή (σελ. 428, 433-4).

17. Βλ. Μουτσοπούλου, *δ.π.*, σελ. 433-4.

18. Ὁ Μουτσόπουλος πιστεύει ὅτι τὸ καθολικὸν ἀποτελεῖται ἀπὸ νεώτερα καὶ παλαιότερα τμήματα ις' -ιζ' αἰ. (*δ.π.*, σελ. 421-6 καὶ 428, καὶ ἐδῶ, σημ. 16) καὶ τελικὰ τὸ χρονολογεῖ στὶς ἀρχές τοῦ ιζ' αἰ. (*δ.π.*, σελ. 426), ἀπὸ ἀρχαιολογικὰ καὶ μόνο παρατηρήσεις.

πρώτη μαρτυρία πρέπει να είναι ή τελευταία της πρώτης περιόδου, β) το παλαιό καθολικό καταστράφηκε πιθανότατα πριν από τα μέσα του ις' αϊ., άφου υπήρξε και περίοδος έρημώσεως, γ) το νεώτερο καθολικό και ή άνακαίνισή της μονής έγιναν μάλλον σταδιακά από το δεύτερο μισό του ις' αϊ. ως τις άρχές του ιζ' αϊ., όποτε οι γραπτές μαρτυρίες δέν άναιρούν τις άπόψεις των αρχαιολόγων,¹⁹ και δ) το τέλος της πρώτης περιόδου πρέπει να τοποθετηθεί μεταξύ των μέσων του ιε' αϊ. και των άρχών του ις', ενώ ή άρχή της δεύτερης περιόδου στο δεύτερο μισό του ις' αϊ. (πρός το τέλος ίσως). Δυστυχώς ή άσάφεια στον καθορισμό των όρίων μεταξύ των περιόδων εξακολουθεί ως ένα σημείο να υπάρχει.

Πολύ λίγα γνωρίζουμε και γιά την πρώτη περίοδο λειτουργίας της μονής και μάλιστα γιά την ίδρυσή της, πού ή παράδοση κυρίως αλλά και μερικές μαρτυρίες - ένδειξεις τοποθετούν στον ια' αϊ. Και πρώτον έχουμε μιá νεώτερη έπιγραφή έντειχισμένη στο νάρθηκα του καθολικού, όπου δηλώνεται ότι ή μονή κτίσθηκε κατό το έτος 1030 (ΑΛ'), σύμφωνα με έπίσημα έγγραφα, με μιá παλαιότερη έπιγραφή - πού δέν έχουν όμως διασωθεί - και με την «παράδοσιν των προκατόχων».²⁰ Στήν παράδοση μόνο στηρίζεται και ή πληροφορία του ήγουμένου Σάββα, ό όποιος σέ έγγραφο της 15ης Ιουνίου 1833 αναφέρει ότι ή μονή κτίσθηκε από τους Τεγεάτες άδελφούς Άνδρέα και Θεόδωρο Κομιτάδες, αλλά τά σχετικά άποδεικτικά έγγραφα (τά ίδια προφανώς πού μνημονεύονται στην έπιγραφή) κήκαν στην καταστροφή του 1770.²¹ Ασφαλέστερη είναι ή τρίτη ένδειξη από τά διασωζόμενα αρχιτεκτονικά μέλη του πρώτου βυζαντινού καθολικού και μάλιστα από τά χρονολογούμενα στον ια' αϊ., όπως ήδη αναφέρθηκε.²² Τήν τέταρτη και σημαντικότερη²³ ένδειξη - μαρτυρία μάς παρέχει ό Άθηναϊκός κώδ. ΕΒΕ 180 και συγκεκριμένα τά σημειώματα βιβλιογράφου και χορηγού στη σελ. 393:²⁴

19. Εξάλλου ό Μουτσόπουλος δέν αναφέρει τίποτε γιά τό σιγίλλιο του 1594 και έτσι δέν γνωρίζουμε άν θά δεχόταν την πρό του 1594 άνακαίνισή· πρβλ. όμως πιο κάτω τη σημ. 23, όπου φαίνεται σαφέστατα ότι σεβάστηκε άπόλυτα τις γνωστές σ' αυτόν γραπτές μαρτυρίες.

Επίσης, πρβλ. και τη χρονολόγησή από τον ίδιο (δ.π., σελ. 406) του καθολικού της μονής Τσηπανών στά τέλη του ιε' αϊ., βάσει της μαρτυρίας του όμοιου σύγχρονου σιγιλίου.

20. Βλ. Μουτσόπουλου, δ.π., σελ. 432, και Παπαγιάννη, δ.π., 67, όπου και δημοσιεύεται όλόκληρη ή έπιγραφή.

21. Γ.Α.Κ., Μοναστηριακά, φάκ. 315. «Τάς αυτές πληροφορίες έχω από τους προκατόχους μου, οίπνες τά είχαν διαβασμένα», σημειώνει ό Σάββας. Οι Άντωνάκατο - Μαύρος δημοσιεύουν τμήμα του εγγράφου (δ.π., σελ.35-6), αλλά μεταγράφουν έντελώς λαθασμένα και έτσι οι κτίτορες της μονής αναφέρονται ως «άγ.» Άνδρ. και Θεόδ. Κομ., κάτοικοι «της (Κωνσταντινού) πόλεως» («Τεγέας πόλεως» στο έγγραφο).

22. Βλ. πιο πάνω, σημ. 9.

23. Διότι αυτή ίσχυροποιεί όλες τις προηγούμενες· έτσι ό Μουτσόπουλος (δ.π., σελ. 432) στηρίζεται ιδιαίτερα σ' αυτή τη μαρτυρία, σέ συνδυασμό με την έπιγραφή πού αναφέρει ή χρονολογία ,ΑΛ', γιά τη χρονολόγησή του πρώτου καθολικού στις άρχές του ια' αϊ.

24. Τά δύο σημειώματα έχουν δημοσιευθεί πολλές φορές· πρωτότυπες δημοσιεύσεις βλ. στα έργα: Γ.Π. Κρέμου, «Κατάλογος των χειρογράφων της Έθνικής και της του Πανεπιστημίου Βιβλιοθήκης...», Θεολογία 1 (1876) 79 (χφ. ΧLIII), με άρκετές παραναγνώσεις, μεταξύ

+ ἡ μὲν χεὶρ ἢ γράψασα, σήπετε τάφω· τὸ δὲ γράμμα μένη / εἰς χρόνους πληρεστάτους:-

ἐπληρώθη σὺν θ(ε)ῶ· μη(ν)ι φε(β)ρ(ουαρίῳ) κγ´ ἡμέρ(α) παρα(σκευῇ) ὥρα θ´ ἰνδ(ικτιῶνος) ιθ´ / τοῦ ἔτους· ςφλζ´· διὰ χειρὸς(ς) ἀνδρε(ου) νοτ(α)ρ(ι-ου) καὶ καλιγράφου· / καὶ εἰ τι ἐγίνετο ἄχρη ψίλου σφάλματος(ς)· διὰ τὸν χ(ριστὸν) συγχω(ρήσα)τε μοι:

+ ἐγένετο ἡ ἔξοδος παρα θεωφυλάκτου (μον)αχ(οῦ) καὶ ἱερέως / του νηκλῶτου τ(ῇ)ς μονῆς του αἰγίου νικολάου τ(ῇ)ς θάλτ(ας):-/ καὶ οἱ ἀναγινόσκοντες εὐχέσθε περὶ αὐτοῦ-

Ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῶν σημειωμάτων μαθαίνουμε ὅτι ἡ ἀντιγραφή τοῦ κώδικα τελείωσε στὶς 23 Φεβρουαρίου 1089 καὶ ἡ σχετικὴ δαπάνη ἔγινε ἀπὸ τὸ Θεοφύλακτο Νυ(ι)κλιώτη, ἱερομόναχο τῆς μονῆς τοῦ ἁγ. Νικολάου τῆς Βάλτας. Συνδυάζοντας αὐτὲς τὶς δύο πληροφορίες καταλήγουμε στὸ συμπέρασμα πὼς τὸ 1089 ὑπῆρχε μὴ μονὴ ἀφιερωμένη στὸν ἁγ. Νικόλαο καὶ ἐπονομαζόμενη τῆς Βάλτας, ἀγνωστο βέβαια ποῦ ἀκριβῶς. Ἡ ἐπωνυμία ὅμως αὐτῆς τῆς μονῆς, ποῦ πρέπει νὰ εἶχε σχέση μὲ κάποιο βάλτο, ὁδηγεῖ κατ' ἀρχὴν σὲ ταύτισή της μὲ τὴ μετέπειτα γνωστὴ μονὴ ἁγ. Νικολάου Βρασῶν (ιε' αἰ.) ἢ Βαρσῶν (ις' αἰ. κῆξ.), ἐπειδὴ ὑπάρχει πράγματι κάποιο ἔλος κοντὰ στὴ μονὴ Βαρσῶν, ὅποτε καὶ δικαιολογεῖται τὸ «Βάλτας» ὡς πρώτη (ια' αἰ.) προσωνυμία της. Εἶναι λογικὸ βέβαια νὰ ἀμφισβητηθεῖ ἡ πιὸ πάνω ταύτιση, λόγῳ κυρίως τῆς μεγάλης ἀλλαγῆς στὴν προσωνυμία τῆς μονῆς, καὶ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι τὸ σημείωμα ἀναφέρεται σὲ κάποια ἄλλη μονὴ τοῦ ἁγ. Νικολάου. Ἡ σχετικὴ ὁμως ἀμφιβολία αἰρεται ἀπὸ τὴν προσωνυμία τοῦ μοναχοῦ Νυ(ι)κλιώτης· ὁ Θεοφύλακτος καταγόταν προφανῶς ἀπὸ τὸ γνωστὸ τότε «Νύ(ι)κλι» τῆς Τεγεατίδος,²⁵ περιοχῆς πολὺ κοντινῆς στὸ σημερινὸ μοναστήρι. Τὸ ὅλο

τῶν ὁποίων: Θεοφ. «ἀρχιμανδρίτου» καὶ «τοῦ βάλτου». Ἰ. Σακκελίωνος καὶ Ἀ.Ι. Σακκελίωνος, *Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος*, ἐν Ἀθήναις 1892, σελ. 35, ὅπου μεταξὺ ἄλλων ἡ ἰνδικτιῶν σημειώνεται ὡς «ια'», καὶ πίν. (δ'), ὅπου πανομοιότυπο τοῦ πρώτου σημειώματος. Βέη, *δ.π.*, σελ. 66, ὅπου καὶ παραπέμπουν συνήθως ὅλοι κατόπιν, ἐφ' ὅσον εἶναι ἡ ὀρθότερη μεταγραφή· μόνον ποῦ, ἀπὸ τυπογραφικὴ ἴσως ἀβλεψία, γράφεται «φ.176α», τὸ ὁποῖο βέβαια δὲν ἀντιστοιχεῖ στὴ σελ. 393. Ἀπόλυτα ὀρθὸς δὲν εἶναι ὁ ἀριθμὸς οὔτε στὸν Σακκελίωνα: «φ.196α». Σημειῶνω ὅτι τὸν λανθασμένο ἀριθμὸ τοῦ Βέη ἀντιγράφουν καὶ οἱ Μουτοόπουλος (*δ.π.*, σελ. 416) καὶ Χαραλαμπίδης (*δ.π.*, στ. 655), ἐνῶ τοῦ Σακκελίωνα ὁ Παπαγιάννης (*δ.π.*, σελ. 67). Λ. Πολίτη, *Ὁδὴ γὰρ καταλόγου χειρογράφων*, (Γενικὸν Συμβούλιον Βιβλιοθηκῶν τῆς Ἑλλάδος, 17) Ἀθῆναι 1961, σελ. 28-9. Βλ. καὶ τὴν εἰκ. 1.

25. Βλ. Σπ. Π. Λάμπρου, «Ἑλληνικὰ ἐγγραφα ἐν τῷ ἀρχεῖφ τῆς Βενετίας, ἐν οἷς καὶ ἐγγραφα Τούρκων ἀρχόντων ἐλληνιστί...», *ΔΙΕΕΕ* 4(1892-93), σελ. 645, ὅπου «Νίκλι». Πρβλ. καὶ Βέη, *δ.π.*, σελ. 67, ὅπου «Νύκλι», ἡ ὁποία γραφὴ καὶ φαίνεται ὀρθότερη, ἀφοῦ καὶ οἱ δύο προέρχονται ἀπὸ τὸ «Ἀμύκλιον». Γιά τὴν παραφθορὰ τοῦ ὀνόματος «Ἀμύκλιον - Ἀμύκλιν - Νυκλιν - Νύκλι - Μουκλίν - Μουχλί», βλ. μεταξὺ ἄλλων καὶ: Π.Γ. Ζερλέντου, *Ἡ Μητρόπολις Ἀμυκλῶν καὶ Τριπολιτσᾶς...*, (Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη τῶν ἀπὸ Ἀλώσεως χρόνων) ἐν Ἀθήναις 1921, σελ. 4-5 καὶ 10, κυρίως.

θέμα ανέπτυξε σαφέστερα ὁ Νίκος Βέης.²⁶

Τέλος, τὸ φυλασσόμενο ὡς σήμερα στὴ μονὴ Βαρσῶν χειρόγραφο – ἂν ἦταν βέβαια κτῆμα τῆς ἀπὸ τὴν ἀρχή, πράγμα πολὺ πιθανόν – ἀποτελεῖ μιὰ πέμπτη ἔνδειξη – μαρτυρία γιὰ τὶς ἀρχές τῆς πρώτης περιόδου λειτουργίας τῆς, ἐφ’ ὅσον ὁ περγαμηνὸς αὐτὸς κώδικας χρονολογεῖται στὸν 11 αἰ. Δυστυχῶς δὲν ὥζεται βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα γιὰ νὰ μᾶς δώσει τὶς ἀπαραίτητες πληροφορίες. Αὐτὴ ἡ μαρτυρία μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι εἶναι καὶ ἡ συμβολὴ αὐτῆς τῆς μικρῆς μελέτης, μαζί βέβαια μὲ τὴν παρουσία ἑνὸς λαθάνοντος περγαμηνοῦ χειρογράφου. Ἡ προέλευση ἀπὸ τὸ ἴδιο μοναστήρι, ποὺ ἔχει συνδεθεῖ τόσο στενά μὲ τὸν Ἀθην. κώδ. ΕΒΕ 180, ἑνὸς δευτέρου χειρογράφου καὶ πάλι περγαμηνοῦ, γραμμένου πιθανότατα καὶ αὐτοῦ κατὰ τὸν 11 αἰ., εἶναι συμπτώσεις ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἀγνοηθοῦν. Ἐπομένως καὶ ἡ ἵδρυση τῆς μονῆς Βαρσῶν τὸν 11 αἰ. πρέπει νὰ θεωρηθεῖ περισσότερο βέβαιη.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν δύο περιόδων τῆς ἱστορίας του τὸ μοναστήρι γνώρισε ἀλλεπάλληλες ἐποχές ἀκμῆς καὶ παρακμῆς. Ἀπ’ ὅσο μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ συμπεράνουμε οἱ μαρτυρίες ποὺ ἀναφέρθηκαν, ἡ μονὴ ἀκμάζει τὸν 11 αἰ., τὸ 12 αἰ. καὶ στὰ τέλη τοῦ 13 αἰ. μὲ ἀρχές 14 αἰ. Ἐπίσης ἔχουμε ἀνάλογες μαρτυρίες γιὰ τὸ 15 αἰ.²⁷ καὶ τὸ 16 αἰ.²⁸ Ἀπόλυτα σχετικές εἶναι καὶ οἱ κατὰ καιροὺς καταστροφές τμημάτων ἢ καὶ ὅλης τῆς μονῆς καὶ οἱ ἐπισκευές ἢ ἀνακαινίσεις ποὺ ἀκολουθοῦσαν: Ὅπως εἶδαμε ἤδη, καταστροφὴ ἔχουμε στὸ τέλος τῆς πρώτης περιόδου (μεταξὺ τῶν

26. Βλ. Βέης, *δ.π.*, σελ. 66-7. Πρβλ. τὴν ἀτυχὴ παρατήρηση τῶν Ἀντωνάκου – Μαύρου, *δ.π.*, σελ. 34, γιὰ ὑπαρξὴ ἐρείπιων ναοῦ ἡ μονῆς τοῦ ἀγ. Νικολάου κοντὰ στὸ χωριὸ Μ. Βάλτα Κορινθίας· δὲν πρόσεξαν καθόλου τὸ «Νυ(ι)κλιώτης».

27. Βλ. Γριτσοπούλου, *Ἰστ. τῆς Τριπολιτσᾶς*, τόμ. Α', σελ. 232, καὶ τόμ. Β', σελ. 625-6· οἱ μαρτυρίες προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὸν Κώδικα τῆς μονῆς.

28. Πολλές μαρτυρίες ἔχουμε γιὰ τὸ μοναστήρι ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ· βλ. σχετικὰ σὶς γενικὲς ἱστορίες καὶ μελέτες ἢ πηγές γιὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ '21 (πολὺ πρόχειρα βλ. τὶς παραπομπές τῶν Ἀντωνάκου – Μαύρου, *δ.π.*, σελ. 32), καθὼς καὶ στοῦ Γριτσοπούλου, *Ἰστ. τῆς Τριπολιτσᾶς*, τόμ. Β', σελ. 626 (ἀπὸ τὸν Κώδικα τῆς μονῆς). Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρω ἐδῶ ὅτι τὸ 1805 ὁ πατριάρχης Καλλίνικος Ε' σὲ σιγιλιώδες γράμμα του (βλ. Μ.Ε. Γαλανοπούλου, *Ἐκκλησιαστικαὶ σελίδες Λακωνίας*, ἐν Ἀθήναις 1939, σελ. 9) ἀναφέρει μεταξὺ ἄλλων καὶ τὴ μονὴ Βαρσῶν ὡς πατριαρχικὸ καὶ σταυροπηγιακὸ μοναστήρι, ἐνῶ στὰ προεπαναστατικὰ χρόνια καὶ κατὰ τὴν Ἐπανάσταση ἡ μονὴ παίζει ἀρκετὰ σημαντικὸ ρόλο στὴν περιοχὴ μὲ τὸ φιλικὸ ἡγούμενὸ τῆς Συμεῶν ἡ Σάββα (βλ. Βαλ. Γ. Μέξα, *Οἱ Φιλικοί. Κατάλογος τῶν μελῶν τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας ἐκ τοῦ Ἀρχείου Σέκερη*, Ἀθῆναι 1937, σελ. 36, ἀρ. 229, καὶ Ἰ.Α. Μελετοπούλου, *Ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία. Ἀρχεῖον Π. Σέκερη*, Ἀθῆναι 1967, σελ. 161, ἀρ. 492, καὶ πρβλ. τὸ ἔγγραφο τοῦ ἡγουμένου τῆς 15/6/1833 – βλ. σημ. 21 καὶ 30). Μετὰ τὶς περιπέτειές τῆς ὅμως κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ (βλ. καὶ πὺρὸ κάτω), ἡ μονὴ ἐμφανίζεται στὰ 381 ἔγγραφα (ἐτ. 1833-54) τοῦ εἰδικοῦ φακέλλου τῆς 325 τῶν Γ.Α.Κ. (Μοναστηριακά), καθὼς καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα τῶν σύμμικτων φακέλλων 315 (ἐτ. 1833-61) καὶ 316 (ἐτ. 1835-44), ὡς «διατηρουμένη», νὰ πουλάει, νὰ νοικιάζει, νὰ ἔχει χρέη, νὰ ζητάει δάνεια, νὰ φθάνει ἀκόμη καὶ σὲ δικαστικούς ἀγῶνες γιὰ περιουσιακὰ κ.ά. θέματα, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν ἀνακαινιστὴ τῆς (1850-52, βλ. ἀναλυτικότερα πὺρὸ κάτω).

μέσων ιε' και τῶν ἀρχῶν ις' αἰ. και γιά ἀγνωση μέχρι στιγμῆς αἰτία) και ἀνακαίνιση στὰ τέλη ις' αἰ. - ἀρχῆς ιζ'. Τὰ κελλιά καταστρέφονται πάλι ἴσως στὶς ἀρχὲς τοῦ ιζ' αἰ.²⁹ Τὸ μοναστήρι πυρπολεῖται κατὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1770, τὸ 1821 ἀπὸ τοὺς Τούρκους και τὸ 1825 ἀπὸ τὸν Ἰμπραήμ· μετὰ τὶς δύο τελευταῖες καταστροφὲς γίνονται και οἱ ἀπαραίτητες ἐπισκευὲς ἀπὸ τὸν τότε ἡγούμενο Σάββα.³⁰ Τέλος τὸ 1852 ἐπισκευάζεται ἡ μονὴ γενικά - ὄχι ὅμως και γιά τελευταία φορά³¹ - ἀπὸ τὶς φθορὲς και κατερειπώσεις ποὺ προκάλεσαν στὰ «ἐλαττωματικά» κτίσματα τῆς Τουρκοκρατίας³² ὁ χρόνος και οἱ τόσες περιπέτειες τοῦ μοναστηριοῦ. Ἡ

29. Βλ. Μουτοπούλου, *δ.π.*, σελ. 434-5.

30. Ἀπὸ ἔγγραφο αὐτοῦ ἀκριβῶς τοῦ ἡγουμένου τῆς 15/6/1833 (βλ. σημ. 21) πληροφοροῦμαστε μεταξύ ἄλλων γιά τὶς τρεῖς αὐτὲς πυρπολήσεις και τὶς μετέπειτα ἐπισκευές. Ἀναφέρει ἀκόμη ὁ Σάββας ὅτι, μόλις ἔφθασε ὁ Ἰμπραήμ και πρὶν ἀπὸ τὴν τελευταία πυρπολήση, οἱ μοναχοὶ ἔφυγαν μὲ τὰ ὑπάρχοντά τους στὴν ἐπαρχία Ναυπλίας και ἀνακαίνισαν τὸ κατεστραμμένο μοναστήρι ἀργότερα, μετὰ τὴν ἐπιστροφή τους. Βλ. ἐπίσης: Ἰω. Γιανναροπούλου, «Ὁ Ἰμπραήμ εἰς Τριπολιν», *Μνημοσύνη* 1 (1967) 100-22, ὅπου (σελ. 109) μεταξύ τῶν ἀσφαλῶν τόπων γιά τὴ διαφύλαξη πραγμάτων ποὺ εἶχαν διασωθεῖ ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τῆς Τριπόλεως (1825) ἀναφέρεται και ἡ μονὴ Βαρσῶν και δημοσιεύεται (σελ. 121-2) τὸ σχετικὸ ἔγγραφο (ὑπ' ἀρ. 16 (σχέδιον), 23/8/1825 - Γ.Α.Κ., Ὑπ. Πολέμου, φάκ. 123). Καί: Ἐ. Δ. Μπελιά, «Στατιστικὰ στοιχεῖα περὶ τῶν μοναστηρίων Ἀρκαδίας κατὰ τὴν Καποδιστριακὴν περίοδον (1829)», Πρακτικά τοῦ Α' Συνεδρίου Ἀρκαδικῶν Σπουδῶν, *Πελοποννησιακά* 12 (1976-77), Παράρτημα, σελ. 128-41, ὅπου ἀναφέρονται διάφορα στοιχεῖα γιά τὰ Ἀρκαδικὰ μοναστήρια και κυρίως ποιά ἀπ' αὐτὰ μαρτυρεῖται ὅτι καταστράφηκαν κατὰ τὸν Ἀγῶνα και τὶς ἐπιθέσεις τοῦ Ἰμπραήμ· γιά τὴ μονὴ Βαρσῶν βλ. στὶς σελ. 130, 132 και κυρίως 140, ὅπου διαβάζουμε: «Τὸ μοναστήριον τοῦτο ἐπυρπολήθη.» (ἔγγρ. 21 = Κατάστιχον τῶν Μοναστηρίων τῆς Πελοποννήσου, 1829 Φεβρουαρίου Α', Ἐκκλησιαστικὴ Ἐπιτροπὴ, σελ. 168-9 - Γ.Α.Κ., Ὑπ. Ὁρησκείας, φάκ. 19).

31. Βλ. Μουτοπούλου, *δ.π.*, σελ. 417.

32. Βλ. τὴν περιγραφὴ τῶν κτισμάτων τῆς μονῆς, τὸ σχετικὸ πρόχειρο σκαρίφημα και τὸν προϋπολογισμό τῆς δαπάνης γιά τὴ στοιχειώδη ἐπισκευὴ τους στὸ ἔγγραφο τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ Α. Μομφεράτου, μηχανικοῦ ὁδοποιῆς Τριπόλεως, μὲ ἡμερομηνία 29/6/1850 (Γ.Α.Κ., Μοναστηριακά, φάκ. 325 - πρβλ. Μουτοπούλου, *δ.π.*, σελ. 417-9, ὅπου ὅμως τὸ ἔγγραφο χρονολογεῖται ἐσφαλμένα στὶς 8/2/1852, ἀπὸ ἀπλὴ παραδρομὴ προφανῶς, ἀφοῦ αὐτὴ ἡ ἡμερομηνία ἀναγράφεται πράγματι, ἀλλὰ ἀφορὰ στὴ θεώρηση και τὸν καθορισμὸ τοῦ ποσοῦ δαπάνης ἀπὸ τὸ λοχαγὸ Α. Πετμεζᾶ (ἀν διάβασα καλὰ τὴν ὑπογραφὴ του), ὁ ὁποῖος προσυπογράφει τὸ ἔγγραφο). Βλ. ἐπίσης μεταξύ τῶν πολλῶν ἐγγράφων ποὺ ἀναφέρονται σ' αὐτὴ τὴν ἐπισκευὴ και τὴν ὅλη προηγηθεῖσα διαδικασία (στὸ φάκ. 325, πάντοτε) και τὸ ἔγγραφο τοῦ Ὑπουργείου Ἐκκλησιαστικῶν και Δημ. Ἐκπαιδεύσεως ὑπ' ἀριθ. 2695/26/6/1852, μὲ τὸ ὁποῖο ὁ Ὅθων ἐπιτρέπει τὴν ἐκποίηση κάποιων ἀγροτεμαχίων τῆς μονῆς γιά «νά γένῃ μοναδικῶς χρήσις τῶν εἰσπραχθεῶν χρημάτων ποὺ ἀναφέρονται σ' αὐτὴ τὴν ἐπισκευὴ και τὴν ὅλη προηγηθεῖσα διαδικασία (στὸ φάκ. 325, πάντοτε) και τὸ ἔγγραφο τοῦ 18/8/1850, Γ.Α.Κ., Μοναστηριακά, φάκ. 325), ἀλλὰ δὲν καθορίζεται ἡ τοπογραφικὴ του θέση. Σημειῶνω ἐδῶ ὅτι στὸν ἴδιο φάκελλο τῶν Γ.Α.Κ. φυλάσσεται ἀπόδειξη εἰσπράξεως (ἀπὸ τὸν ἡγούμενο Ἰερεμία στὶς 21/9/1837) φόρου ἐπὶ τοῦ ἐνοίκιου γιά τὸ μετόχι τῆς μονῆς στὴν Τρίπολη, τὸ ὁποῖο σημειώνεται «ὑπ' ἀριθ. 297 εἰς τὸν κατάλογον τοῦ κτηματολογίου τοῦ δήμου Τριπόλεως διὰ τὸ 1836». Πιὸ ἀναλυτικὲς πληροφορίες γι' αὐτὸ δίνει τὸ γνωστὸ (βλ. σημ. 21) ἔγγραφο τοῦ ἡγουμένου Σάββα τῆς 15/6/1833. Τὸ μετόχι ποὺ

ἀναφορά στὶς καταστροφές πού ἔχει ὑποστεί ἡ μονὴ Βαρσῶν ἐνδιαφέρει ἰδιαίτερα ἐδῶ, διότι εἶναι πολὺ πιθανόν σ' αὐτές νά ὀφείλουμε τὴν πράγματι ἀξιοπρόσεκτη ἐνδεῖα σὲ χειρόγραφα ἀποκείμενα στὴ δική της βιβλιοθήκη ἢ σὲ κάποια ἄλλη, ὅπως ἡ Ἑθνική. Ἀλλῶς θά ἔπρεπε λογικά νά ὑπῆρχαν χειρόγραφα βυζαντινά καὶ μεταβυζαντινά, ἔστω καὶ μόνο λειτουργικῆς χρήσεως, σ' ἓνα μοναστήρι πού γνῶρισε ἐποχές ἀκμῆς ἀπὸ τόσο παλιά. Ἀπ' ὅσο ὅμως γνωρίζουμε μέχρι στιγμῆς φαίνεται ὅτι, μέσα ἀπὸ τίς ἀλλεπάλληλες περιπέτειες πού εἶχε ἡ ἀπόμερη ἀνδρική μονὴ στοὺς ἐννέα αἰῶνες ἀπὸ τὴν ἰδρυσὴ της ὡς τώρα, διασώθηκαν τελικά, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Κώδικα τῆς μονῆς (1η' αἰ.), μόνον τὰ **δύο χειρόγραφα τοῦ 11ου αἰ.** Σ' αὐτὰ πρέπει νά προστεθεῖ κι' ἓνα **περγαμηνὸ φύλλο**, συσταχωμένο μὲ τὸ χειρόγραφο τῆς μονῆς Βαρσῶν καὶ μοναδικὸ κατάλοιπο κάποιου ἄλλου χειρογράφου τοῦ 11ου αἰ., μᾶλλον αἰ., πού ἴσως ἀνῆκε κι' αὐτὸ στὸ μοναστήρι.

Ἀκολουθεῖ ἡ περιγραφή τοῦ χειρογράφου τῆς μονῆς ἀγ. Νικολάου Βαρσῶν μὲ ὅσα στοιχεῖα συγκέντρωσα στὸ λίγο χρόνο πού μοῦ ἐπέτρεψαν νά τὸ μελετήσω. Ἡ παράθεση ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερων παλαιογραφικῶν καὶ κωδικολογικῶν λεπτομερειῶν θά βοηθήσει, πιστεύω, κάθε ἐνδιαφερόμενο νά ἀποκτήσει ἀρκετὰ σαφὴ εἰκόνα τοῦ χειρογράφου, χωρὶς νά ὑποκαθιστᾷ βέβαια τὴν ἔλλειψη φωτογραφικοῦ πανομοιότυπου φύλλων τοῦ δυστυχῶς ὅμως δὲν μοῦ ἐπέτρεψαν νά τὸ φωτογραφίσω. Ἐτοίμασαν παρατίθενται πίνακες μόνον ἀπὸ φύλλα τοῦ Ἀθην. χφ. ΕΒΕ 180, πού θεώρησα χρήσιμο νά περιγράψω ἐπίσης λεπτομερῶς – ἂν καὶ γνωστὸ εἶναι καὶ δὲν φαίνεται νά ἔχει παλαιογραφικὴ σχέση μὲ τὸ χφ. Βαρσῶν –, ἐπειδὴ τόσο ἡ ἀδρομερὴς περιγραφή του ἀπὸ τὸν Σακκελίωνα, ὅσο καὶ ἡ κάπως λεπτομερέστερη ἀπὸ τὸν Κρέμο³³ οὔτε ἀποφεύγουν τὰ λάθη οὔτε θίγουν μερικὰ ἐνδιαφέροντα σημεῖα του, ἐνῶ οἱ λοιπές μελέτες ἀσχολοῦνται μόνο μὲ τὰ σημειώματα βιβλιογράφου καὶ χορηγοῦ. Φυσικὰ δὲν παραλείπονται καὶ τὰ παλαιογραφικὰ στοιχεῖα πού ἀφοροῦν στὸ μεμονωμένο περγαμηνὸ φύλλο, τὰ ὁποῖα ἴσως κάποτε βοηθήσουν στὴν ταύτισή του, ἂν βέβαια διασώζεται ἀκόμη τὸ χειρόγραφο ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχεται. Θά προσθέσω ἐδῶ ὅτι μεταξὺ τῶν δύο χειρογράφων – καὶ τοῦ τρίτου, ἀπ' ὅσο μπορούμε νά κρίνουμε ἀπὸ τὸ ὑπάρχον φύλλο – τὸ φυλασσόμενο στὴ μονὴ Βαρσῶν πρέπει νά χαρακτηριθεῖ ὡς «πολυτελέστερο», ἀπὸ τὴν ποιότητα τῆς περγαμνῆς, τίς διαστάσεις του, τὸν τρόπο γραφῆς (σὲ δύο στήλες, πολὺ ἀραιὰ καὶ μὲ μεγάλα γράμματα) καὶ τὰ λίγα δειγμάτων ἀπὸ τὴν ἡμιτελὴ ὁπωσδήποτε διακόσμησή του.

εἶχε ἡ μονὴ τότε, ἐπομένως καὶ κατὰ τὸ 1836 καὶ τὸ 1850, ἦταν νεώτερο ἀπόκτημα ὡς χώρος (καὶ κτίσμα), διότι εἶχε ἐκχωρηθεῖ σὲ ἀντικατάσταση τοῦ παλαιοῦ, πού εἶχε ἀπαλλοτριωθεῖ κατὰ τὸ σχηματισμὸ τοῦ σχεδίου πόλεως μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ 1825· βρισκόταν δὲ ὅπως ἀναφέρει ὁ Σάββας, «εἰς τὴν θέαν καλουμένην τὸ πάλαι Ἱεροπάζαρον».

33. Βλ. σημ. 39.

Χειρόγραφο μονῆς ἀγ. Νικολάου Βαρσῶν

Περγαμ., 0,359×0,270, γραμμ. ἐπιφ. 0,238×0,165, φφ. 321, στ. 20, σπῆλ. 2, 11ου αἰ., κολοβά.

Εὐαγγελιστάριο: α) Εὐαγγελικὲς περικοπὲς ἀπὸ τὴν Κυριακὴ τοῦ Πάσχα μέχρι τὸ Μ. Σάββατο (τεύχη α' -μβ'), β) Ἑωθινὰ εὐαγγέλια ἀναστάσιμα (τελευταῖο φ. τχ. μβ' -τχ. μδ') καὶ γ) Μηνολόγιο (τχ. μδ' -μη' κέξ.).

Τὸ χειρόγραφο πρέπει νὰ ἀποτελοῦσαν ἀρχικὰ 52 πιθανότατα τεύχη, ἂν καὶ τώρα πλέον ἐμφανίζεται τὸ 48ο (μη') ὡς τελευταῖο. Τὰ ὑπάρχοντα τεύχη ἔχουν ἀριθμηθεῖ ἀπὸ τὸ γραφέα στὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τους στὴν κάτω ὠα κοντὰ στὴ στάχωση. Τὰ φύλλα δὲν φέρουν ἀρίθμηση καὶ εἶναι τώρα μόνο 321· ὅπως ὁποῦτε ἔχουν ἐκπέσει πολλά φύλλα – ἴσως φθάνουν τὰ 95, ἂν τὰ τεύχη ἦταν πράγματι 52 καὶ ὅλα πλήρη τετράδια, ὁπότε τὸ χειρόγραφο θὰ εἶχε ἀρχικὰ 416 φφ. περίπου. Δὲν εἶναι ὁμως καθόλου εὐκόλο νὰ διαπιστωθεῖ πόσα καὶ ποιά ἀκριβῶς φύλλα ἔχουν ἐκπέσει, ἂν δὲν ἐλεγχθοῦν ἐπισταμένως, ἐπειδὴ κατὰ τὴν στάχωση διαταράχθηκε ἀρκετὰ ἡ σειρὰ τους. Πάντως ἀπὸ μιά πρώτη ἐξέταση φαίνεται νὰ λείπουν τὰ τελευταῖα φύλλα καὶ πολλά ἄλλα ἐνδιάμεσα, ἀκόμη καὶ ὁλόκληρα τεύχη (β', ιη', ιθ', κ', λα' καὶ λς'). Μεταξὺ τῶν διαπιστωμένα παραποποθετημένων φύλλων εἶναι τὸ πρῶτο τῶν τευχῶν ς' καὶ μη', καθὼς καὶ ἓνα φύλλο τοποθετημένο στὴν ἀρχὴ τοῦ κώδικα (= φ. α'), τὸ ὁποῖο δίνει ἐκ πρώτης ὄψεως τὴν ἐντύπωση ὅτι εἶναι ἀπλῶς συσταχωμένο καὶ ξένο πρὸς τὸ χειρόγραφο. Ἀπὸ ἄλλο πράγματι χειρόγραφο προέρχεται ἓνα φύλλο ποὺ βρίσκεται ἀκριβῶς κατόπιν (= φ. β'). Ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ σειρὰ τῶν φύλλων τοῦ κώδικα δὲν φαίνεται νὰ ἄλλαξαν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς σταχώσεως. Λευκά, δηλ. ἄγραφα, φύλλα δὲν ὑπάρχουν στὴ σημερινή μορφή τοῦ χειρογράφου· κενὸς χώρος παρατηρεῖται μόνο σὲ ὀρισμένα καὶ φαίνεται ὅτι προοριζόταν γιὰ ἐπίτιτλα.

Ἡ γραφὴ εἶναι ἐπιμελημένη· τὰ γράμματα, μεγάλα, στρογγυλὰ καὶ λίγο πλάγια, ἔγιναν μὲ παχὺ κονδύλι. Ὁ γραφέας εἶναι ἀγνωστος, ἀφοῦ στὰ διασωζόμενα τουλάχιστον φύλλα δὲν ὑπάρχει βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα.

Τὸ μελάνι ποὺ χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὰ κείμενα εἶναι φαιὸ, ἐνῶ ἐρυθρόγραφα εἶναι τὰ ἀρχικά, οἱ ἀναγνώσεις καὶ οἱ τίτλοι τῶν εὐαγγελικῶν περικοπῶν. Στὴν ἀρχὴ τοῦ χειρογράφου (= φ. 1) ὑπάρχει λιτὸ ἐπίτιτλο ὀρθογώνιο, ποικιλμένο μὲ χρυσό, κίτρινο, γαλανό καὶ ἐρυθρό μελάνι. Ἄλλα κοσμήματα δὲν ὑπάρχουν, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν κενὸν χώρον σὲ διάφορα φύλλα, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, συμπεραίνουμε ὅτι ἐπρόκειτο νὰ προστεθοῦν. Μόνον τὸ πρῶτο ἀρχικὸ (στὸ φ. 1) εἶναι κάπως πιὸ περιτεχνα ποικιλμένο μὲ ἐρυθρό, χρυσό καὶ γαλανό.

Ἡ περγαμνὴ εἶναι λεπτὴ καὶ πολὺ καλὰ κατεργασμένη. Ἡ χαράκω-

ση τῶν φύλλων εἶναι τοῦ τύπου II.33a κατὰ Lake.³⁴ Γενικά, ἀπὸ ἀπόψεως ὕλης, γραφῆς καὶ διακοσμήσεως ἀναφέραμε ὅτι τὸ χειρόγραφο εἶναι ἀρκετὰ πολυτελές.

Ἡ κατάσταση τοῦ χειρογράφου εἶναι ἀρκετὰ καλὴ γενικά, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι οἱ συνθηκὲς στὸ χῶρο ποὺ φυλάσσεται δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἰδανικές.³⁵ Μερικὰ φύλλα εἶναι κομμένα λίγο ἢ περισσότερο – ἓνα εἶναι τελείως σχισμένο καὶ κολλημένο πρόχειρα – ἢ ἔχουν ὑποστῇ ἰώδη ἀλλοίωση. Ἰδιαίτερα τὸ recto τοῦ φ. α' καὶ τὸ verso τοῦ τελευταίου (τώρα) φύλλου εἶναι τόσο φθαρμένα ποὺ δὲν διαβάζονται πλέον. Ἐπίσης παρατηροῦνται σβησίματα μὲ πρόχειρο ξύσιμο στὴν ὥα ἀρκετῶν φύλλων, ἐνῶ κηλίδες κερικοῦ ὑπάρχουν σὲ πολλὰ σημεῖα, συχνὰ πάνω στὸ ἴδιο τὸ κείμενο, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ βέβαια ποὺ τὸ χειρόγραφο ἦταν ἀκόμη σὲ χρῆση.

Ἡ στάχωση ἔγινε λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 1930, κατὰ πληροφορίες τῶν μοναχῶν, σὲ ἀπομίμηση ὁμως μεταβυζαντινῆς. Ἀριστη εἶναι ἡ κατάσταση τῶν ξύλινων πινακίδων, τῆς πορφυρῆς βελούδινης ἐπενδύσεως, τῶν ἀργυρῶν ἐγκολπίων στὸ μέσον, ποὺ εἰκονίζουν τὴ Σταύρωση (ἐμπρός) καὶ τὴν Ἀνάσταση (πίσω) καὶ τῶν ἐπίσης ἀργυρῶν γωνιῶν καὶ θηλυκωτήρων· τὰ παράφυλλα τῆς σταχώσεως εἶναι ἀπὸ κοκκινωπὸ χαρτί μᾶλλον κακῆς ποιότητος.

Νεώτερα σημειώματα ὑπάρχουν δύο στὸν κώδικα· βρίσκονται στὴν ἀριστερὴ ὥα τοῦ φ. (15v) – κατὰ τὴ σημερινὴ σειρὰ τῶν φύλλων – καὶ εἶναι κακογραμμένα, ἀνορθόγραφα καὶ ἀρκετὰ δυσανάγνωστα. Τὰ σημειώματα ἔχουν γραφεῖ ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι – τὸ δεύτερο εἶναι συνέχεια τοῦ πρώτου – καὶ ἀφοροῦν σὲ λογαριασμοὺς τοῦ γράφοντος μὲ «τὸ μοναστήρι», προφανῶς τὴ μονὴ Βαρσῶν: 1721 ἔβαλα³⁶ εἰς τὸ μοναστήρι, ἄσπρα ἐδὶκά μου, ἀρχίζει τὸ α', ἔλαβα ἀπο τα ἀνόθεν ἄσπρα, τὸ β'. Ἡ συναλλαγὴ γίνεται σὲ ἄσπρα, γρόσια καὶ παράδες, ἐνῶ μεταξὺ τῶν προϊόντων ἀναφέρονται δαμάλι, σιτάρι, μέλι κ.ά. Ἐχομε ἤδη μαρτυρίες ὅτι τὸ ιη' αἰῶνα ἡ μονή, μέχρι νὰ καταστραφεῖ καὶ πάλι (1770), ἀκμάζει· ἄρα φυσικὸ ἦταν νὰ ἔχει καὶ συναλλαγές. Ποιὸς ὁμως καὶ πῶς ἔτυχε νὰ σημειώσῃ πάνω στὸν ἐν χρήσει ἀσφαλῶς τότε κώδικα τὰ σχετικὰ μὲ τὶς οἰκονομικὲς τοῦ δοσοληψίες μὲ τὴ μονὴ Βαρσῶν,³⁷ δὲν κατορθώνουμε νὰ πληροφορηθοῦμε ἀπὸ τὰ γραφόμενα.

Σχετικὰ μὲ τὴν προέλευση τοῦ χειρογράφου, ἂν δηλαδὴ εἶχε γραφεῖ

34. K. Lake and S. Lake, *Dated Greek Minuscule Manuscripts to the Year 1200*, I. (*Manuscripts at Jerusalem, Patmos and Athens*), Boston, Mass. 1934, Plate 6. – Ἐπίσης, πρβλ. J. Leroy, *Les types de reglure des manuscrits grecs*, Paris (C.N.R.S.) 1976, σελ. 32: E24E2. Ἀγαμ. Τσελίκας, «Ἀριθμογραφικὴ παράσταση τῶν τύπων τῶν χαρακώσεων τῶν χειρογράφων», *Θεσσαυρίσματα* 13 (1976) 314.

35. Τὰ φύλλα τοῦ ἦταν πολὺ ὑγρὰ τὴν τελευταία φορὰ ποὺ τὸ εἶδα (ἴαν. '82).

36. Ἐ.+.+.λα στὸ σημείωμα καὶ μὲ ἄλλο χέρι διπλά: (+ ἀνάγν. ἔβαλα).

37. Πολλὰ ἔγγραφα σχετικὰ μὲ συναλλαγές τοῦ μοναστηριοῦ μεῖ ἰδιώτες ὑπάρχουν στὸ φάκ. 325 τῶν Γ.Α.Κ. (Μοναστηριακά).

έξαρχης γιά τίς λειτουργικές ανάγκες τῆς μονῆς ἀγ. Νικολάου Βαρῶν ἢ ἄν κατέληξε ἐκεῖ ἀργότερα, δέν γνωρίζουμε τίποτε. Γιά τήν πρόσφατη ὁμως τύχη τοῦ κώδικα πληροφορήθηκα ἀπό τοὺς μοναχοὺς ὅτι κατὰ τήν ταραγμένη περίοδο 1945-49 φυλασσόταν στήν Τρίπολη, στήν ἔδρα τῆς Μητροπόλεως Μαντινείας καί Κυνουρίας, προφανῶς γιά νά μὴ χαθεῖ. Τό 1949, ἐνῶ ἐπρόκειτο νά ἐπιστραφεῖ στοῦ μοναστηρίου, ὁ τότε ἐπίσκοπος Μαντινείας καί Κυνουρίας Προκόπιος Τζαβάρας (1945-49),³⁸ ὁ ὁποῖος μετατέθηκε τὸ χρόνο ἐκεῖνο στή Μητρόπολη Κορινθίας, πήρε μαζί του μεταξὺ ἄλλων καί αὐτὸ τὸ χειρόγραφο. Ὑπερήφανοι οἱ μοναχοὶ δηλώνουν ὅτι ἔφθασαν ἕως τὴν Κόρινθο καί τὸ ἀπέσπασαν. Ἔτσι ὁ κώδικας αὐτὸς ἔμεινε τελικά στῇ μονῇ Βαρῶν καί δέν κατέληξε, ὅπως ὁ Ἀθην. ΕΒΕ 180, σὲ κάποια μεγάλη βιβλιοθήκη ἰδιωτική, ἐκκλησιαστική ἢ δημόσια.

Συσταχωμένο φύλλο χειρογράφου μονῆς Βαρῶν
Περγαμ., 0,300x0,195, γραμμ. ἐπιφ. 0,255x0,165, στ. 30, στήλ. 2, ca.
11ου αἰ.

Πρόκειται γιά τὸ συσταχωμένο στοῦ χειρόγραφου Βαρῶν φ. β'. Ἀπὸ τὸ recto τοῦ φύλλου διαπιστώνουμε ὅτι περιέχει τμῆμα κειμένου μὲ ἀρχ. // μετὰ τρόμου, ἕως οὗ τὸν ποταμὸν κατειλήφει τὸν Τίβεριν· εἶτα χαλὰ ἐπὶ μέσον τοῦ ρεύματος... καὶ τέλ. ... ὁ παπὰς δακρυρροῶν ὁ πα////.

Τὸ κείμενο ἔχει γραφεῖ μὲ μικρά, ὄρθια καὶ στρογγυλά γράμματα, καθαρὰ μὲν, ἀλλὰ πολὺ πυκνά. Τὸ μελάνι ποὺ χρησιμοποιήθηκε εἶναι φαῖό, τὸ κονδύλι μᾶλλον παχύ, ἐνῶ ἀρχικά καὶ κοσμήματα δέν ὑπάρχουν. Ἡ περγαμνὴ εἶναι κάπως παχιά, ἀλλὰ καλὰ κατεργασμένη. Χαράκωση δέν διακρίνεται.

Ἡ κατάσταση τοῦ φύλλου εἶναι κακή· τὸ verso εἶναι ἐντελῶς φθαρμένο καί δέν διαβάζεται πλέον, ἐνῶ τὸ recto διατηρεῖται κάπως καλύτερα. Ἡ φθορά φαίνεται νά ὀφείλεται στήν ὑγρασία καί στοῦ γεγονότος ὅτι τὸ φύλλο πρέπει νά ἐπιτελοῦσε χρέη «ἐξωφύλλου» γιά πολὺ χρόνο στοῦ χειρόγραφου ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχεται ἢ σὲ κάποιο ἄλλο. Ἐπίσης πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι οἱ διαστάσεις του δέν ἀντιπροσωπεύουν καί τίς πραγματικές διαστάσεις τοῦ χειρογράφου στοῦ ὁποῖο ἀνήκε, διότι τώρα πλέον ἔχει ἀποκοπεῖ ἡ δεξιὰ ὠα τοῦ φύλλου καθὼς καί μικρὸ τμῆμα ἀπὸ τὸ παραπλευρὸς κείμενο (στήλη β').

38. Βλ. Β.Γ. Ἀτέση, *Ἐπισκοπικοὶ Κατάλογοι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον*, [Ἀνατύπωση ἐκ τοῦ «Ἐκκλησιαστικοῦ Φόρου» τ. ΝΣΤ' καὶ ΝΖ' (1974 καὶ 1975)] ἐν Ἀθῆναις 1975, σελ. 130 καὶ 152.

Ἀθηναϊκὸ χειρόγραφο Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος 180³⁹

(olim(;) μονῆς ἀγ. Νικολάου Βαρσῶν)

Περγαμ., 0,257×0,193, γραμμ. ἐπιφ. 0,191×0,140, σελ. 408 (=φφ. 204), στ. 30, ἐτ. 1089.

Εὐαγγελιστάριο μὲ σηματοδῶνα: α) Εὐαγγελικὲς περικοπὲς ἀπὸ τὴν Κυριακὴ τοῦ Πάσχα ἕως τὸ Μ. Σάββατο (σελ. 1-308), β) Μηνολόγιο (σελ. 308-382), γ) Εὐαγγέλια ἐωθινὰ ἀναστάσιμα (σελ. 383-388 καὶ 393: πίνακας ἀναγνώσεων) καὶ δ) Εὐαγγέλια εἰς διαφόρους μνήμας, λειτουργίας καὶ παννυχίδας (σελ. 388-392).

Ὁ κώδικας ὡς Εὐαγγελιστάριο καὶ χειρόγραφο τοῦ Ἀνδρέου Νοταρίου λήγει στὴ σελ. 393, ὅπου καὶ τὸ βιβλιογραφικὸ σημείωμα. Στὶς ἐπόμενες σελίδες (394-408) ἔχουν γραφεῖ ἀπὸ διάφορα χέρια τὰ ἐξῆς κείμενα: α) Εὐαγγελικὲς περικοπὲς τῶν Ὁρῶν τῆς Μ. Παρασκευῆς, οἱ ὁποῖες δὲν ἀντιγράφονται ἀπὸ τὸν Ἀνδρέα Νοτάριο στὴν οἰκεία θέση (σελ. 301), ἀλλὰ γίνεται ἀπλῶς παραπομπὴ σὲ περικοπὲς ἄλλων ἡμερῶν (χ. 2, σελ. 394-400 καὶ 402-404), β) Κατηχητικὸς λόγος τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου ἀπὸ τὴν ἀκολουθία τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα (χ.3, σελ. 401 – προφανῶς πρὶν γραφοῦν τὰ κείμενα (α), γ) Δέκα ἐπιφανεῖαι τοῦ Κυρίου τοῖς ἰδίοις γενόμεναι μετὰ τὸ ἐκ νεκρῶν ἀνεγερθῆναι (ἀρχ. Πρῶτον ταῖς περὶ τὴν Μαρίαν...) καὶ ἄλλες τέσσαρες Μετὰ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνοδὸν (ᾠφθη πρῶτον...) ⁴⁰ (χ.4, σελ. 405), δ) Ἀνέκδοτη ἐρμηνεία τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου στὸ κεφ. 19,25 τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου: ἀρχ. Ἀναγκαῖον δὲ ζητῆσαι περὶ τούτου· οὗτος γάρ ὁ Κλεώπας... – τελ. ... ἐνὸς δὲ πατρὸς· εἶχεν... δύο θυγατέρας ἐκ τῆς... Σαλώμης.⁴¹ (δυσανάνγνωστη λόγῳ φθορᾶς τῆς σελίδας, χ.5, σελ.406), ε) Ἀπὸ τὴν ἀκολουθία τοῦ γάμου τμῆμα τῆς Συναπτῆς καὶ οἱ εὐχές: Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος, ὁ πλάσας (ἐκ χοῶς) τὸν ἄνθρωπον... καὶ Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐν τῇ σωτηριῳδίᾳ σου οἰκονομία...⁴² (ἡμιτελής) (χ.6, σελ. 406-407) καὶ ς) Κατάλογος Μητροπόλεων (τμῆμα Notitiae Episcopatum) – χωρὶς τίτλο – ποὺ περιλαμβάνει 58 Μητροπόλεις (χ.7, σελ. 408)· τὸν παραθέτω πρὸ κάτω, ἐπειδὴ σὲ μερικὰ σημεῖα διαφέρει ἀπὸ τοὺς ἤδη γνωστούς⁴³ καὶ κυ-

39. Περιγραφὲς τοῦ κώδικα ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἔχομε ἀπὸ τὸν Κρέμο, ὁ.π., σελ. 79 (καὶ δεῖγμα γραφῆς στὸν πίν. Γ' σὲ πανομοιότυπο), καὶ τοὺς Ἰ. καὶ Ἀ.Ι. Σακελλίωνα, ὁ.π., σελ. 35. Πρβλ. καὶ Κ. Aland, *Kurzgefasste Liste der griechischen Handschriften des neuen Testaments, I. Gesamtübersicht*, (Arbeiten zur neutestamentlichen Textforschung, 1) Berlin 1963, σελ. 228: I 402.

40. Βλ. F. Halkin, *Auctarium Bibliothecae Hagiographicae Graecae*, (Subsidia Hagiographica, 47) Bruxelles 1969, 779 zr.

41. Βλ. M. Geerard, *Clavis Patrum Graecorum*, vol. II- Ab Athanasio ad Chrysostomum, Brepols-Turnhout 1974, 4852, inc. I.

42. Μὲ μικρὰς διαφορὰς ἀπὸ τὴν ἐντυπῇ ἀκολουθία.

43. Βλ. J. Darrouzès, *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, texte critique,

ρίως δίνει παραλλαγές πολλῶν ὀνομάτων πόλεων, πού – όταν δὲν ὀφείλονται σπὴν ἀμάθεια τοῦ ἀντιγραφέα – ἔχουν ἄρκετὸ ἐνδιῶφρον, διότι διασώζων κοινές ὀνομασίες νεώτερης ὁπωσδήποτε ἐποχῆς (ιε' αἰ. κέξ.). Πάντως ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου ὁ Κατάλογος παρουσιάζει, ὅπως καὶ οἱ γνωστοὶ παρόμοιοι, τὴν ἐκκλησιαστικὴ τάξη τῶν μητροπόλεων στὰ τέλη τοῦ 1' αἰώνα.⁴⁴

Τὰ τεύχη τοῦ κώδικα (τετράδια) εἶναι 26 καὶ φαίνεται ὅτι εἶχαν ὅλα ἀριθμηθεῖ ἀπὸ τὸ γραφέα στὸ δεξιὸ ἄκρο τῆς ἀνω ὡς τοῦ πρώτου φύλλου τους· τώρα πλέον ἐλάχιστοι ἀριθμοὶ εἶναι ὁρατοί, μερικοὶ ἔχουν ἐπαναληφθεῖ λίγο πιο κάτω ἀπὸ μεταγενέστερο χέρι, ἐνῶ οἱ περισσότεροι πρέπει νὰ ἔχουν καλυφθεῖ ἀπὸ τοὺς ἀριθμοὺς τῶν φύλλων πού γράφηκαν στὸ ἴδιο ἀκριβῶς σημεῖο. Τὰ φύλλα τοῦ κώδικα φέρουν νεώτερη⁴⁵ ἀρίθμηση μὲ μολύβι κατὰ σελίδα (1-408)· παρατηροῦνται συχνὰ διορθώσεις λαθῶν στοὺς ἀριθμούς. Στὸ τέλος τοῦ κώδικα μετὰ τὸ 26ο τεύχος ὑπάρχουν ἄλλα 4 φύλλα. Ἐπομένως τὸ σύνολο τῶν φύλλων θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι 212 ἀντὶ τῶν 204 πού ἔχουμε· πράγματι ἔχουν ἐκπέσει 8 φύλλα (= τετράδιο δ') μετὰξὺ τῶν σελ. 48 καὶ 49. Πάντως ὁ ἀριθμὸς τῶν φύλλων δὲν ἔχει ἀλλάξει ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού εἶδε τὸ χειρόγραφο ὁ Κρέμος (1876), ὁ ὁποῖος καὶ σημειώνει ὅτι λείπουν φύλλα μετὰ τῆ σελ. 48. Λευκές (ἄγραφες) πρέπει νὰ ἦταν ἀρχικὰ οἱ σελ. 394-408.

Ὁ Ἀνδρέας Νοτάριος καὶ καλλιγράφος,⁴⁶ ὅπως αὐτοαποκαλεῖται στὸ βιβλιογραφικὸ σημείωμα, γράφει μὲ ἐπιμέλεια, καθαρά καὶ εὐανάγνωστα. Ἡ γραφὴ του εἶναι σφαιρόληκτη, ὀρθία, στρογγυλὴ καὶ τὰ γράμματα κανονικοῦ μεγέθους. Ἰδιαίτερα μορφωμένος πάντως δὲν φαίνεται νὰ ἦταν, ὅπως ἀποδεικνύει καὶ ἡ ὀρθογραφία τοῦ βιβλιογραφικοῦ σημειώματος.

Τὸ μελάνι πού χρησιμοποίησε ὁ γραφέας ἦταν καστανὸ ἐξίτηλο γιὰ τὰ κείμενα, τοὺς τίτλους τῶν εὐαγγελικῶν περικοπῶν καὶ τίς ἀναγνώσεις, συνήθως. Μὲ ἐρυθρὸ μελάνι γράφονται τὰ σηματοδόντα, σημειώσεις ἢ παραπομπές ἢ καὶ οἱ ἀναγνώσεις κάποτε. Τέλος, μελάνι τῶν δύο χρωμάτων καθὼς καὶ γαλανὸ χρησιμοποιεῖται συνήθως γιὰ τὰ ἀρχικὰ καὶ τὰ κοσμήματα· πολλές φορές παραλείπεται τὸ ἐρυθρὸ ἢ τὸ γαλανὸ χρῶμα ἢ καὶ τὰ δύο καὶ ὑπάρχει μόνον τὸ καστανὸ περίγραμμα, πράγμα πού δείχνει ὅτι δὲν εἶχε τελειώσει ἡ διακόσμηση τοῦ χειρογράφου. Γενικὰ τὰ ἀρχικὰ

introduction et notes par -, (Géographie ecclésiastique de l' Empire byzantin, tome I) Paris 1981, Notitia 8 (πρβλ. Not.11,12,15,16). Βλ. καὶ σημ. 55-6.

44. Πρβλ. ὁ.π., σελ. 79 καὶ 85-7 (Not. 8).

45. Ὁπωσδήποτε ἀριθμήθηκαν πρὸ τοῦ 1876 – ἢ καὶ ἀκριβῶς τότε –, ὅποτε εἶδε τὸν κώδικα ὁ Κρέμος (πρβλ. ὁ.π., σελ. 79). Ἀργότερα πάντως ὁ Σακελιῶν (1892) καὶ ὁ Βέης (1904) προτιμοῦν νὰ ἀναφέρονται αἱ φύλλα (πρβλ. σημ. 24).

46. Πρβλ. M. Vogel und V. Gardthausen, *Die griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance*, Leipzig 1909, σελ. 28, ὅπου ὁ Ἀνδρέας ἀναφέρεται ὡς γραφέας μόνον αὐτοῦ τοῦ χειρογράφου. Στις δὲ γνωστὲς νεώτερες διορθώσεις ἢ συμπληρώσεις αὐτοῦ τοῦ Καταλόγου δὲν ἐμφανίζεται τὸ ὄνομα τοῦ Νοταρίου.

είναι πολύ απλά ποικιλιμένα, όπως λιτότατα είναι και τὰ λίγα ἐπιμήκη (πλεκτά ἢ γραμμικά) κοσμήματα στήν ἀρχή τοῦ χειρογράφου (σελ. 1) καί μεταξύ τῶν κειμένων.

Ἡ περγαμνὴ, ἀλλοτε παχύτερη καί ἀλλοτε λεπτότερη, φαίνεται γενικά καλὰ κατεργασμένη· ὑπάρχουν βέβαια μερικά φύλλα μέ ὅπως ἡ ἐχέτριχο κακῶς ἐπεξεργασμένο. Ἡ χαράκωση τῶν φύλλων εἶναι τοῦ τύπου I,31a κατὰ Lake.⁴⁷

Ἡ κατάσταση τοῦ κώδικα δὲν μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς πολὺ καλὴ. Ἡ ἄνω γωνία τῆς ράχης ἔχει φαγωθεῖ ἀπὸ ποντίκια, πολλὰ φύλλα εἶναι κομμένα στὰ ἄκρα ἢ φέρουν ὅπως ἀπὸ σκόρο (τὰ πρῶτα καί τὰ τελευταῖα κυρίως), ἐνῶ σὲ ἄλλα παρατηροῦνται δείγματα ἰώδους ἀλλοιώσεως. Τῇ σοβαρότερη ὅμως φθορὰ ἔχει ἐπιφέρει γενικά, καί περισσότερο στήν ἀρχὴ καί τὸ τέλος, ἡ ὑγρασία, στήν ὁποία φαίνεται ὅτι ἦταν ἐκτεθειμένο τὸ χειρόγραφο πρὶν ἀπὸ τὴ στάχωση τοῦ ἡ ἔσω πρὶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ κατέληξε στήν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη.⁴⁸ Ἔτσι σὲ πολλὰ φύλλα τὰ γράμματα δὲν διαβάζονται πλέον, ἐνῶ σὲ ἄλλα νεώτερο χέρι ἔχει ἐπέμβει καί ξαναγράψει μέ μαῦρο μελάνι ὁλόκληρα χωρία, πάνω ἀκριβῶς στὰ ἀρχικά γράμματα. Ἰδιαίτερα παρατηρεῖται αὐτὸ στίς σελ. 1, 5, 9, 10, 279, 306, 322-323⁴⁹ κ.ἀ., καθὼς καί στὴ σελ. 406.

Ἡ στάχωση τοῦ κώδικα, νεωτερικὴ τοῦ 10^{ου} αἰ., θὰ ἔγινε μᾶλλον ὅταν τὸ χειρόγραφο ἀνῆκε στήν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη. Οἱ πινακίδες ἀπὸ χαρτόνι μέ χάρτινη φαioχρῶμη ἐπένδυση συνδέονται μέ δερμάτινη καστανόχρῶμη ράχη, ὅπου 6 χρυσότυπα γραμμικά κοσμήματα δημιουργοῦν πέντε «χώρες». Στὴ β' «χώρα» ἔχει γραφεῖ μέ ἐντυπα ἀπλὰ χρυσὰ γράμματα: ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ. Ἡ στάχωση εἶναι πολὺ φθαρμένη γενικά καί ἡ δερμάτινη ράχη σχισμένη κατὰ μῆκος. Τὰ παράφυλλα εἶναι ἀπὸ λευκὸ χαρτί.

Τὰ σημειώματα βιβλιογράφου καί χορηγοῦ (σελ. 393) ἔχουν ἤδη παρατεθεῖ στὸ πρῶτο τμῆμα τῆς μελέτης.⁵⁰ Προσθέτω μόνον ὅτι τὸ σημείωμα τοῦ χορηγοῦ ἔχει γραφεῖ μέ μαῦρο μελάνι καί ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ ἴδιου πιθανότατα.

Μεταγενέστερα γράφηκαν σὲ κενὰ φύλλα τοῦ χειρογράφου τὰ κείμενα ποὺ ἤδη ἀναφέρθηκαν (σελ. 394-408) ἀπὸ 6 διαφορετικὰ χέρια, ποὺ δὲν ἦταν ὅπως ὅποτε σύγχρονα μεταξύ τους. Παλαιότερα φαίνονται τὰ χέρια 2 (ὄρθια, στρογγυλά καί μετρίου μεγέθους γράμματα μέ μελάνι φοιό καί παχὺ κονδύλι ἀπὸ γραφέα ἀδόκιμο, ποὺ διακρίνεται γιὰ κάποια ἐπιπῆδευση),⁵¹ 3 (λεπτὰ, μικρά, λίγο πλάγια καί πολὺ πυκνὰ γράμματα μέ

47. Lake, *δ.π.*, Plate 3. Πρβλ. Leroy, *δ.π.*, σελ. 13:33 D1d, καί τὸν τρόπο παραστάσεως τῆς χαρακώσεως κατὰ τὸν Τσελίκι, *δ.π.*

48. Πρβλ. τὴν κατάσταση τοῦ χειρογράφου τῆς μονῆς Βαρῶν.

49. Βλ. εἰκ. 2.

50. Βλ. πρὸ πάνω, καθὼς καί τὴ σημ. 24 καί τὴν εἰκ. 1.

51. Βλ. εἰκ. 3.

σκοῦρο φαιὸ μελάνι) καὶ 4 (γραφὴ παρόμοια μὲ τοῦ Ἀνδρέου Νοταρίου, μελάνι φαιὸ ἐξίτηλο), τὰ ὅποια θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν στὸ μεταίχμιο ια' καὶ ιβ' αἰ. Τὸ χ.6 (μεγάλῃ κακογραφίᾳ, μαῦρο μελάνι) χαρακτηρίζεται «ἀγροϊκο» καὶ ἀνήκει μᾶλλον στὸ ιγ' αἰ., ἐνῶ στὸ ιε' αἰ. πιθανῶς χρονολογεῖται τὸ χ.7 (λεπτὰ, μικρά, λίγο πλάγια καὶ μᾶλλον πυκνὰ γράμματα μὲ μελάνι καστανό).⁵² Τὸ χ.5 τέλος εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ χρονολογηθεῖ λόγῳ τῆς γνωστῆς φθορᾶς τῆς σελίδας καὶ τῆς ἐπαναγραφῆς στὸ σύνολό της σχεδὸν ἀπὸ τὸ «διορθωτὴ» ὅλου τοῦ χειρογράφου. Ὅλα αὐτὰ τὰ χέρια πιθανῶς νὰ ἀνήκουν σὲ μοναχοὺς τῆς μονῆς Βαρσῶν. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ «διορθωτής», ποὺ γράφει σημεῖωμα ἄνευ σημασίας στὴ σελ. 404.

Λίγες νεώτερες σημειώσεις υπάρχουν στὰ φύλλα τοῦ κώδικα. Ἀπ' αὐτὲς μόνο μία δὲν ἀφορᾷ σχόλιο σὲ κάποιο κείμενο καὶ ἀξίζει νὰ παρατεθεῖ· βρίσκεται στὴν ἄνω ὠα τῆς σελ. 399.⁵³

+ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ π(ατ)ρ(ὸς) (καὶ) τοῦ υἱοῦ (καὶ) τοῦ αγ(ι)ου πν(εύματος) / ἔγω Γεώργιος υἱὸς πν(ευματικός) [πν iter.] Χριστοφóρου κ(ύρι)ε Ι(ησο)υ Χ(ριστ)ῆ υἱὲ θ(εο)ῦ σφάξε / τοῦς εχθροῦς μου ὁ μὲ πολεμὴν ἄδικα θεὲ τὸν ὅλων: +

Γιὰ τὴν προέλευση τοῦ χειρογράφου, παρ' ὅτι εἶναι γενικὰ παραδεκτὸ ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὴ μονὴ ἀγ. Νικολάου Βαρσῶν, δὲν γνωρίζουμε κατὰ πῶς συγκεκριμένο. Τὸ σχετικὸ δελτίο τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης στὸ Τμῆμα Χειρογράφων καὶ Ὁμοιτύπων ἦταν ὡς τῶρα λευκὸ. Ἐπει δὲν μποροῦμε νὰ παρακολουθήσουμε τὴν τύχη τοῦ κώδικα παρὰ μόνο μὲ ὑποθέσεις· τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι βρισκόταν στὴν ΕΒΕ ἤδη τὸ 1876, ὅποτε καὶ περιγράφεται ἀπὸ τὸν Κρέμο στὸν Κατάλογό του.

*

Ὁ Κατάλογος Μητροπόλεων τῆς σελ. 408⁵⁴ ἀντιγράφεται περὶ τοῦ τὸν ιε' αἰ. καὶ ἀντιστοιχεῖ στὸ πρῶτο τμῆμα τῆς ἐμφανίζουσας τὴν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν τοῦ τέλους τοῦ ι' αἰ. Not. 8,⁵⁵ ποὺ συμπίπτει μὲ τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἴδιου τμήματος τῶν Not. 11, 12, 15 καὶ 16 ἀπὸ τὴν ἐκδόσιν Darrouzès.⁵⁶ Οἱ οὐσιαστικὲς διαφορὲς χειρογράφου - ἐκδόσεως εἶναι ἐλάχιστες· ἡ κύρια διαφορὰ - καὶ τὸ κύριο ἐνδιαφέρον - τοῦ πίνακα ποὺ δίνει τὸ Ἀθην. χφ. ΕΒΕ 180 ἔγκειται στὰ ὀνόματα 20 Μητροπόλεων

52. Βλ. εἰκ. 4.

53. Βλ. εἰκ. 3.

54. Βλ. καὶ πῶς πάνω, καθὼς καὶ τὴν εἰκ. 4.

55. Βλ. Darrouzès, ὁ.π., σελ. 290-2 καὶ 79-87 (σχόλια).

56. Βλ. ὁ.π., σελ. 342-3, 348-9, 380-1 καὶ 388, ἀντίστοιχα.

(ἀπὸ τῆς 58), τὰ ὅποια εἶτε εἶναι κοινές λαϊκές ὀνομασίες (π.χ. *Κόνιον* – πρβλ. τὸ γνωστὸ «Κόνια», *Ἐπακτος* – πρβλ. «Ἐπαχτος», *Ἀμάστρια* – πρβλ. καὶ τὸν τύπο «Ἀμάστρα») εἶτε παραλλάσσουσιν στὸν ἀριθμὸ καὶ τὴν κατάληξη (-η ἀντὶ -ης ἢ -εις, -α, ἢ -αις⁵⁷ ἀντὶ -αι). Ἡ δευτέρα κατηγορία εἶναι ἀξιοσημειωτὴ ὄχι μόνον γιὰ τὴν παρουσία ἀρκετὰ πρῶιμων δειγμάτων αὐτῶν τῶν νεοελληνικῶν καταλήξεων, ἀλλὰ κυρίως ἐπειδὴ ὅλα τὰ σχετικὰ ὀνόματα γράφονται ἔτσι, ἐνῶ στῆς 21 *Notitias* (κείμενο-κριτικὸ ὑπόμνημα) τῆς ἐκδόσεως *Darrouzès* μόνον σποραδικὰ καὶ μεμονωμένα παρατηροῦνται ἀνάλογες περιπτώσεις (σὲ κώδικες ἰδ' αἱ. κέξ. πάντοτε). Στὴν πρώτη κατηγορία, ποὺ εἶναι καὶ ἡ πιὸ ὀλιγάριθμη, περιλαμβάνονται μερικοὶ χαρακτηριστικοὶ τύποι, ἀλλὰ καὶ ἀρκετοὶ προβληματικοί· δὲν θέλησα ὅμως νὰ ἐπέμβω στὴν ἀκουστικὴ γραφὴ τῶν ὀνομάτων γενικά, θεωρώντας ὅτι ἀπῆχουσιν ὅπωςδὴποτε λαϊκές παραλλαγές τῆς ἐποχῆς, ἔστω καὶ ἂν μερικά δὲν εἶναι γνωστὰ μ' αὐτὸν τὸν τύπο. Ἐξάλλου καὶ ὁ *Darrouzès* δέχεται, καὶ μέσα στὴν ἴδια *Notitiam* ἀκόμη, ποικίλες γραφές τοῦ ὀνόματος μιᾶς πόλης ἢ καὶ διαφορετικὴ πτώση τῶν ὀνομάτων – πράγμα ποὺ παρατηρεῖται καὶ ἐδῶ.

Σὲ β' στήλῃ σημειώνονται οἱ ἐπίσημοι (λόγιοι) τύποι τῶν ὀνομάτων, ὅταν χρειάζεται, ἀπὸ τῆς ἀντίστοιχης *Notitias* τῆς ἐκδ. *Darrouzès*, καθὼς καὶ οἱ ἄλλες διαφορές χειρογράφου - *Not.* 8,11,12,15 καὶ 16· ἡ σειρά βέβαια τῶν Μητροπόλεων ἀκολουθεῖ καὶ ἐδῶ τὴν παράδοση τοῦ χειρογράφου μὲ ἀλλαγὴ τοῦ ἀντίστοιχου ἀριθμοῦ, ἂν εἶναι διαφορετικὸς στὴν ἐκδ. *Darrouzès*. Σὲ γ' στήλῃ γράφονται τύποι παρεμφερεῖς ἢ ὅμοιοι μὲ ἐκείνους τοῦ χειρογράφου, ποὺ τυχὸν ἐμφανίζονται στῆς ἄλλες *Notitias* τῆς ἐκδόσεως. Τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τέλος περιλαμβάνει μόνον τῆς γραφές ποὺ ὀφείλονται καθαρὰ στὴν ἀμάθεια τοῦ ἀγνωστοῦ ἀντιγραφέα. Προτίμησα αὐτὸν τὸ «μικτὸ» τρόπο γιὰ νὰ παρουσιάσω τὴν ἐλλιπὴ *Notitiam* τοῦ Ἀθην. χφ. EBE 180, διότι ἔτσι νομίζω ὅτι προβάλλεται καλλίτερα ἢ ἀντιστοιχία τῆς μὲ τὴν ἐκδ. *Darrouzès*.

[] γράμματα ἢ λέξεις ποὺ ἔχουν ἀφανιστεῖ στὸ χφ. ἀπὸ φθορά

<> γράμματα ποὺ ἔχουν παραλειφθεῖ

() ἀνάπτυξη συντομογραφιῶν

57. Σ' αὐτὴ τῇ μοναδικῇ περιπτώσει διατήρησα τὴν κατάληξη -αις καὶ τὸ ἄρθρο ἦ (ἀντὶ τῶν σημερινῶν -ες καὶ οἱ), ποὺ ἐξάλλου ἐπικρατοῦσαν παλιότερα.

Cod. Athen. B.N. 180, p. 408 Edit. Darrouzès: Notitia 8. Edit. Darrouzès:

1-65 (col.I); cfr. Not. 11.
1-61 (col.I), 12.1-59 (col.I),
15.1-59 (col.I) et 16.1-59

Tit: Αἱ (ἀγιώταται 12) μη-
τροπόλεις (εἰσὶν αὗται 12)
8, 11, 12, 16; Τάξεις τῶν
(ὑποκειμένων 8) μητρο-
πόλεων 8, 15 (τῶ... θρό-
νῳ... Κωνσταντινουπόλε-
ως add. 8).

1. α' ἡ Καισάρεια
2. β' ἡ Ἐφεσος
3. γ' ἡ Ἡράκλεια
4. δ' ἡ Ἀγκυρα
5. ε' ἡ Κύζικος
6. ς' ἡ Σάρδη

ς' αἱ Σάρδεις 8.6, 11.6, Σάρδη: 3.200 (app.
12.6, 15.6, 16.6 crit. ex cod. unic.),
12.6 (app. crit.),
13.100

7. ζ' ἡ Νικομήδ(εια)
8. η' ἡ Νικ(α)ία
9. θ' ἡ Χαλκηδών
10. ι' ἡ Σίδη
11. ια' ἡ Σεβάστεια
12. ιβ' ἡ Ἀμάσεια
13. ιγ' ἡ Μελιτηνή
14. ιδ' ἡ Ταπανή

ιδ' τὰ Τύανα 8.15, 11.15,
12.14, 15.14, 16.14

15. ιε' ἡ Γάγγαις

ιε' ἡ Γάγγρα 8.16, 11.16, cfr. Γάγγραι (Γάγγρα
12.15, 15.15, 16.15 ad app. crit. ex cod.
unic.): 3.327

16. ις' ἡ Θεσσαλον(ίκη)
17. ιζ' ἡ Κλαυδιούπολη

ιζ' ἡ Κλαυδιούπολις 8.18,
11.18, 12.17, 15.17, 16.17

18. ιη' ἡ Νεοκαισάρεια
19. ιθ' ἡ Πισινοῦς
20. κ' τὰ Μύρα
21. κα' ἡ Καρία

ιθ' ἡ Πισινοῦς 16.19

κα' ἡ Σταυρούπολις ἦτοι
Καρία 8.22, 15.21

22. κβ' ἡ Λαοδίκεια
23. κγ' τὰ Σύναδ[α]
24. κδ' τὸ Κόνιον

κδ' τὸ Ἰκόνιον 8.25,

- 11.25, 12.24, 15.24, 16.24
 25. κε' ή 'Αντ(ι)όχεια κε' ή 'Α. της Παιδιάς
 15.25
 26. κς' τὸ Σύλαιο(ον) κς' ή Πέργη ήτοι (τὸ
 8,15) Σύλαιον 8.27, 12.26,
 15.26
 27. κζ' ή Κόριν(θος)
 28. κη' ή 'Αθήνα κη' αἱ 'Αθήναι 8.29, 'Αθήνα: 3.687 (cod.
 11.29, 12.28, 15.28, 16.28 unīc.), 13.447
 29. κθ' ή Μωκισσός
 30. λ' [ή] Σελεύκεια λ' ή Κρήτη (Σελεύκεια
 add.12) 12.30, 15.30
 31. λα' ή Καλαυρία λα' ή Καλαβρία 8.33,
 12.31, 15.31
 32. λθ' ή Παλαιά Πάτρα(α) λβ' αἱ Πάτραι 8.34, 11.34, Παλαιαὶ Πάτραι:
 12.32, 16.32; αἱ (Παλαιαὶ) 21.27; cfr. Παλαιῶν
 Π. 15.32 Πατρῶν 17.34 et 39,
 18.39 et passim
 33. λγ' ή Τρ(ά)πεζα λγ' ή Τραπεζοῦς 8.35,
 11.35, 12.33, 15.33;
 -ζοῦς 16.33
 34. λδ' ή Λ(ά)ρισσα
 35. λε' ό 'Επακτος λε' ή Ναύπακτος 8.37,
 11.37, 12.35, 15.35, 16.35
 36. λς' ή Φιλίπποπολη λς' ή Φιλίππουπολις 8.38,
 11.38, 12.36, 15.36, 16.36
 37. λζ' ή 'Αντριάνοπολη μ' ή 'Αδριανούπολις 8.42,
 11.42, 12.40, 15.40, 16.40
 38. [λ]η' [ή 'Ρ]όδος
 39. λθ' οἱ Φιλίππ[οι] λθ' οἱ Φίλιπποι 11.41, cfr. ή Φιλίππου: 7.39
 12.39, 15.39; ή Φιλίππων
 16.39
 40. μ' ή Τραϊανόπο[λ]η λζ' ή Τραϊανούπολις 8.39,
 11.39, 12.37, 15.37, 16.37
 41. μα' ή (ι)ερ(ά)πολη μα' ή 'Ιεράπολις 8.43,
 11.43, 12.41, 15.41, 16.41
 42. μθ' τὸ Δυρράχιο(ν)
 43. μγ' ή Σμύρνα
 44. [μ]δ' ή Κατάνη
 45. με' τὸ ['Αμόριον;] με' τὸ 'Αμόριον 8.48,
 11.47, 12.45, 15.45, 16.45
 46. μς' ή Κάμαχος
 47. μζ' τὸ Κατιαῖον μζ' τὸ Κοτυάειον (Κοτύ-

- αιον ad app. crit. 11) 8.50,
11.49, 12.47, 15.47, 16.47
48. μη´[ή] Ἀγ(ια) Σεθη- μη´ ή Ἀγία Σευερίνα
ρίν(α) 11.50; – Σεβηριανή 16.48
49. μθ´[ή] Μιτυλήνη (;) μθ´ ή Μιτυλήνη 8.52,
11.51, 12.49, 15.49,
16.49
50. ν´ ή Νέα Πάτρ(α) ν´ αἱ Νεαί Πάτραι (Νέα
Πάτρα ad. app. crit.11)
8.53, 11.52, 12.50, 15.50,
16.50
51. να´ ή Εὐχαῖτω<ν> να´ τὰ Εὐχάϊτα 8.55,
11.53, 12.51, 15.51, 16.51
52. νθ´ ή Ἀμάστρια νθ´ ή Ἀμαστρις 8.56,
11.54, 12.52, 15.52, 16.52
53. [ν]γ´ ή Χών[α] νγ´ αἱ Χῶναι (ή Χῶνα ad
app. crit.8) 8.58, 11.55,
12.53, 15.53, 16.53
54. νδ´ ή Τροῦσσα νδ´ ή Ἰδροῦς 8.59, cfr. τῇ Ἰδροῦντι
15.54; Ὑδ-11.56, 12.54; (ὑπόκειται) τὸ Τούρ-
Ὑδροῦς 16.54 σικον: 10.675 (Re-
censio a), 13.797
(Recensio E)
55. νε´ ή Κελτζηνή
56. νς´ ή Θήβα νς´ ή Κολώνεια 8.62,
11.58, 12.56, 15.56, 16.56
νς´ αἱ Θῆβαι 8.63, 11.59,
12.57, 15.57, 16.57
- 57 [ν]ζ´ τὰς Σέρρας νη´ αἱ Σέρραι 8.64, 11.60,
12.58, 15.58, 16.58
58. νη´ ή Πομπ<η>ιούπολη νθ´ ή Πομπηϊούπολις 8.65,
11.61, 12.59, 15.59, 16.59

1' οἱ καισαρία 2 οἱ 3 ἥρακλῖα 4 ἀνγγύρα 5 οἱ κίζικος 6 σάρδοι 9 οἱ χαλκιδῶν
11 σεβάστια 12 ἄμασία 13 μελιτίνη 14 τατιανή 15 ή 17 -πολ(οι); cfr. infra 37, 40,
41, 44, 58 18 νεοκαισαρία 19 πίσυνο(ύς) 20 ταμύρα 22 λαοδίκια 24 κώνιον 25
αντ(ι)όχια 26 σῖλαι(ον) 27 οἱ 28 κη ex corr. κζ αθῦνα 29 μόκισος 30 σελεύκια
32 οἱ 33 οἱ 36 φιλιποπολ(οι); cfr. supra 17 37 αντριάνόπολοι 38 [ρ]ώδος 39
ή 40 correxi ex Tria...αἰόπο[λ]οι 41 ηέρ[α]η[ο]λοι 42 διραχία(ν) 44 κατανοι 48
σεβηρήν(α) 49 μελι^{iv} erre scribae; correxi 50 οἱ ναία 51 οἱ 54 οἱ Τρουσσα 55
οἱ κλετζηνή 56 οἱ θύβα 57 σέρας 58 οἱ μπομπιουπολλοι

RÉSUMÉ

Triantafyllitsa Maniati-Kokkini, *Manuscripts du monastère de St. Nicolas Varson (Βαρσών) à Mantinée*

L'existence du couvent de St. Nicolas Βαρσών en Arcadie est attestée (depuis le XIe s.) par la note du donateur du ms. Athen. B.N. gr.180 (Evangélique du 1089 en parchemin), malgré que cette note le mentionne comme monastère Βάλτας. Le nom de Βρασών (Βαρσών dès le XVIe s.) est attribué pour la première fois par une inscription de Dimitsana qui date du XVe s.

Dans cette étude on présente un deuxième ms., inconnu jusqu' à présent (Evangélique du XIe s. en parchemin), qui se trouve à la bibliothèque du monastère.

On s'occupe en plus, assez brièvement, des étapes importantes de l'histoire du couvent, qui se divise en deux périodes (XIe-XVe ss. ou commencement du XVIe s. et XVIe s. jusqu'à aujourd'hui), en insistant sur les témoignages du commencement de chaque période et les destructions que le couvent a subies.

Enfin, on donne la description des deux mss. et d'une feuille en parchemin, reliée au ms. conservé à la bibliothèque du monastère.